

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ЛУКАШЕНКО ОЛЕНА ВІТАЛІЇВНА

Допускається до захисту:
в.о. завідувача кафедри міжнародних
економічних відносин, доктор
економічних наук, доцент
_____ М. В. Савченко
« ____ » _____ 2020 р.

**Світовий ринок АПК та його роль у вирішенні глобальної продовольчої
безпеки**

Спеціальність 292 Міжнародні економічні відносини
Освітня програма «Міжнародні економічні відносини»

Кваліфікаційна (магістерська) робота

Науковий керівник:
В.В. Лимар, доцент кафедри
міжнародних економічних відносин,
кандидат екон. наук, доцент

_____ підпис

Оцінка: _____ / _____ / _____
(бали / за шкалою ЄКТС / за національною шкалою)
Голова ЕК: _____
(підпис)

Вінниця – 2020

АНОТАЦІЯ

Лукашенко О.В. Світовий ринок АПК та його роль у вирішенні глобальної продовольчої безпеки. Спеціальність 292 Міжнародні економічні відносини. Освітня програма «Міжнародні економічні відносини». Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2020.

У роботі розглянуто теоретичні основи глобальної продовольчої безпеки та проведено аналіз елементів продовольчої безпеки України.

Основними науковими результатами дослідження є аналіз глобального індексу продовольчої безпеки; економічний аналіз стану продовольчого забезпечення населення України; перспективи розвитку АПК як основи гарантування продовольчої безпеки України.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, продукція сільського господарства, продовольча безпека, глобальний індекс, експорт, імпорт, зовнішня торгівля.

85 с., 10 табл., 12 рис., бібліограф.: 94 найм.

Lukashenko O.V. The global market of agro-industrial complex and its role in solving of the global food security. Specialty 292 International economic relations. Educational program «International economic relations». Vasyl' Stus Donetsk National University. Vinnytsia, 2020.

It was studied theoretical base of the global food security and it was made the analysis of elements of the food security of Ukraine.

The main scientific results are: the analysis of the global index of food security, economic analysis of food security of Ukraine's population, prospects of the development of agro-industrial complex of Ukraine as a basis of guarantee of food security of Ukraine.

Key words: agro-industrial complex, agriculture products, food security, global index, export, index, external trade.

85 p., 10 tabl., 12 fig., bibliography: 94 items.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ.....	7
1.1 Наукові підходи до розуміння глобальної продовольчої безпеки.....	7
1.2 Глобальний індекс продовольчої безпеки.....	15
1.3 Вплив глобалізації на продовольчу безпеку України.....	22
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ МІСЦЯ УКРАЇНИ НА СВІТОВОМУ РИНКУ АПК.....	30
2.1 Аналіз зовнішньої торгівлі України продукцією АПК.....	30
2.2 Оцінка індикаторів продовольчої безпеки України.....	40
2.3 Економічний аналіз стану продовольчого забезпечення населення України.....	50
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	61
3.1 Проблеми продовольчої безпеки України.....	61
3.2 Перспективи розвитку АПК як основи гарантування продовольчої безпеки України.....	69
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	86

ВСТУП

Актуальність теми. Населення планети невинно зростає, у світі збільшується кількість людей, які голодують, або ж харчуються доволі бідно. Так, 7 млрд. людей живуть на Землі, і населення зростає на 77 млн. щороку. До 2050 р. на нашій планеті житимуть 9 млрд. осіб. Серед цього швидкого зростання населення понад 850 млн. людей лягають спати голодними. Ще 1 млрд. не отримують достатньої кількості поживних речовин у своєму харчовому раціоні. Це свідчить про глобальну продовольчу безпеку. Цю проблему згадують і генетики, і постачальники насіння, добрив та засобів захисту рослин, і виробники сільськогосподарської техніки, які витрачають мільйони доларів на інновації, щоб забезпечать ріст продуктивності в аграрній галузі.

Перед фермерами світу поставлено завдання нагодувати у 2050 р. 9 млрд. осіб (до речі, приріст майже на 2,5 млрд. осіб прогнозується за рахунок країн, що розвиваються). Проте гарантування продовольчої безпеки кожної окремої країни є однією із ключових функцій держави, адже стабільне виробництво продуктів харчування, доступність їх отримання та споживання за рахунок власного виробництва та імпорту можливе лише під контролем державних органів.

Забезпечення глобальної продовольчої безпеки на сьогодні є одним з найбільш актуальних питань міжнародної координації економічної політики, що пов'язано з зниженням об'ємів світового виробництва сільськогосподарської продукції, у тому числі в зв'язку з кліматичними змінами, і в той же час зростаючим споживанням продовольства, що переважно обумовлено зростом населення планети.

Вивчення проблеми продовольчої безпеки не є новим, в 70 – 90 роках ХХ ст. продовольчу безпеку почали розглядати переважно крізь призму наявності, стабільності, використання і доступу до продовольчих ресурсів. На

початку ХХІ ст. завдання забезпечити високий рівень світової продовольчої безпеки стало пріоритетним напрямком діяльності ООН.

Питанням продовольчої безпеки присвячені роботи таких українських науковців, як Саблука П.Т., Гайчука О.І., Щекович О.С. Єріної А.М., Лузана Ю.Я., Задой А.О., Карасьової Н.А., Сегеди С.А., Осташко Т.О., Лимар В.В. та багатьох інших. Саме на наукових доробках даних авторів акцентовано увагу в нашому дослідженні.

Мета дослідження – проаналізувати світовий ринок АПК та визначити його роль у вирішенні глобальної продовольчої безпеки.

Поставлено та вирішено такі **завдання**:

досліджено наукові підходи до розуміння глобальної продовольчої безпеки;

проаналізовано глобальний індекс продовольчої безпеки;

визначено вплив глобалізації на продовольчу безпеку України;

проаналізовано зовнішню торгівлю України продукцією АПК;

оцінено індикатори продовольчої безпеки України;

проведено економічний аналіз стану продовольчого забезпечення населення України;

визначено проблеми продовольчої безпеки України;

визначено перспективи розвитку АПК як основи гарантування продовольчої безпеки України.

Об'єкт дослідження – світовий ринок АПК та його роль у вирішенні глобальної продовольчої безпеки.

Предмет дослідження – теоретичні та прикладні аспекти глобальної продовольчої безпеки в контексті визначення ролі АПК у вирішенні даної проблеми.

Інформаційною базою дослідження є статистичні дані Державного комітету статистики України, Євростату, Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, нормативно-правові акти України різних рівнів.

Методи дослідження. В процесі проведення дослідження використано такі методи наукового пізнання: завдяки методам порівняння та опису досліджено теоретичне підґрунтя глобальної продовольчої безпеки; методами статистичного спостереження та моделювання проведено аналіз продовольчої безпеки України; за допомогою методів дедукції, індукції та абстрагування запропоновано напрями підвищення продовольчої безпеки України.

Теоретичне та практичне значення кваліфікаційної (магістерської) роботи полягає у наданні теоретичних основ глобальної продовольчої безпеки та проведенні аналізу елементів продовольчої безпеки України.

Наукові результати дослідження полягають у наступному:
проаналізовано глобальний індекс продовольчої безпеки;
проведено економічний аналіз стану продовольчого забезпечення населення України;
визначено перспективи розвитку АПК як основи гарантування продовольчої безпеки України.

Результати кваліфікаційної магістерської роботи апробовано на XIX Міжнародній науковій конференції студентів та молодих вчених «Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стає економічне зростання» (24-25 листопада, 2020 р., м. Вінниця).

Кваліфікаційна магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи 86 с.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

1.1 Наукові підходи до розуміння глобальної продовольчої безпеки

Значну увагу дослідженню продовольчої безпеки приділено в монографії П. Саблука, О. Білоруса, В. Власова «Глобалізація і продовольство» (2008 р.), у якій проаналізовано взаємозв'язок динаміки населення та обсягів продовольчого забезпечення, проблеми і можливості розвитку сільського господарства, соціально-економічні проблеми забезпечення людства продовольством [1, С. 88]. Суттєвий внесок у дослідження питання забезпечення продовольчої безпеки зробили такі вчені, як: Б. Пасхавер, Ю. Лузан, В. Береговий [2, С. 42; 3, С. 28; 4, С. 73], які її розглядали як елемент економічної безпеки країни. Питання стосовно продовольчої проблеми висвітлюються у працях І. Гойчук, котра дослідила різноманітні причини її виникнення, серед яких найважливішою вважає нерівномірність виробництва і споживання продовольства у світі [5, С. 6]. У працях А. Колесняка сутність продовольчої безпеки розглядається через призму забезпечення продуктами харчування різних груп населення, але мова не йде ані про обсяги продуктів, ані про їх структуру та якість [6, С. 63]. С. Капиця вважав, що під продовольчою безпекою слід розуміти комплекс економіко-технологічних, соціально-демографічних і політичних аспектів виробництва, розподілу і споживання продуктів харчування, загострення яких викликає напругу в забезпеченні суспільства необхідними продуктами харчування [7, С.128]. Проблему забезпечення продовольством населення у глобальному масштабі розглядають американські вчені Кемпбел Р. Макконел та Стенлі Л. Брю, автори загальновідомого підручника «Економікс: принципи, проблеми і політика», у якому автори висвітлюють можливості та перешкоди на шляху розв'язання світової проблеми голоду [8, С. 520].

Таким чином, можна зробити висновок, що в зарубіжних і вітчизняних публікаціях приділено значну увагу дослідженню продовольчої проблеми. У той же час далеко не всі її аспекти системно висвітлено, що стосується причин, механізмів розвитку глобальної продовольчої проблеми, її наслідків і стратегічних підходів до розв'язання, а також конкретизації категоріального апарату світової продовольчої безпеки.

В економічній літературі часто зустрічається однакове розуміння понять «продовольча безпека» і «продовольча незалежність». Проте слід розуміти, що продовольча незалежність передбачає певний рівень самозабезпечення країни продовольством, що є основною вимогою її продовольчої безпеки і відображається в її пропонованому формулюванні. У зв'язку із цим доцільно навести точку зору щодо такого питання І. Ушачева, який вважає, що задоволення основної частини потреб населення в продуктах харчування за рахунок внутрішнього виробництва – це показник самозабезпечення країни, її продовольчої незалежності, яка є необхідною умовою продовольчої безпеки [9, С. 9]. Щодо рівня самозабезпеченості країни продовольством, тобто «рівня продовольчої незалежності», у вітчизняній економічній літературі немає єдиного розуміння цього поняття. Одна група авторів вважає, що необхідно прагнути максимального задоволення потреби в усіх продуктах харчування за рахунок вітчизняного виробництва, інші вважають, що включення агропродовольчої системи країни у світогосподарські зв'язки не дозволяє їй бути незалежною від них. Усе залежить від ступеня цієї залежності, до того ж в розрізі конкретних видів продуктів харчування і бази, відносно якої розраховується цей рівень: фактичного споживання продовольства або потреби в ньому, виходячи з науково обґрунтованих норм харчування.

Неоднозначними є підходи до поняття «продовольча безпека» та «продовольче забезпечення», які наявні у вітчизняних наукових публікаціях на цю тему. Слід констатувати, що продовольче забезпечення, продовольча забезпеченість і продовольча безпека, як правило, чітко не розмежовуються і не розглядаються як самостійні категорії.

Категорія продовольчого забезпечення включає всю сукупність відносин відтворювального процесу: виробництво продовольства, його розподіл, обмін і споживання.

Тому поняття забезпечення виражає організацію та регулювання комплексу відносин щодо формування продовольчих ресурсів, вироблених усередині країни і доповнюваних імпортом.

Слід погодитися з думкою С. Афанасьєва, що продовольче забезпечення – це організаційно-економічна система, здатна на певному часовому етапі матеріалізувати потенціал продовольчої безпеки країни. Воно включає в себе організацію товаропровідної мережі, що займається просуванням як вітчизняної, так і імпоротної сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства від виробника до споживача, й економічні відносини, що складаються між учасниками цього процесу [10, С. 28].

Категорія продовольчої забезпеченості виражає відносини, що формують рівні забезпеченості населення продовольством. Рівень забезпеченості продовольством визначається зіставленням загальноприйнятих норм споживання продуктів харчування в розрахунку на душу населення з фактичною кількістю споживаного продовольства в тому ж вимірі. У світовій статистиці розрахунків душевого споживання продовольства прийняті норми, рекомендовані ФАО. Середньодобове споживання продуктів за нормативами ФАО має становити 3000 ккал. Населення, яке споживає 1520 ккал на добу, є голодуючим, а 2150 – на межі голоду [11, С. 63].

Автори монографії «Методологічні основи розв'язання продовольчої проблеми і забезпечення продовольчої безпеки» пропонують таку класифікацію рівнів продовольчої забезпеченості:

- 1) надлишкова забезпеченість – наявність усіх видів продовольства за обсягом та асортиментом для харчування населення і для вивезення надлишку за межі країни, регіону;

2) нормальна забезпеченість продовольством означає достатню кількість необхідних продуктів харчування за калорійністю й асортиментом, відповідними фізіологічними нормами;

3) мінімальна забезпеченість – наповнення споживчого кошика обмеженого асортименту основних продуктів харчування і за мінімальними фізіологічними нормами, що опускається до 30% нижче загальноприйнятих середніх фізіологічних норм у розрахунку на душу населення;

4) критичний рівень забезпеченості продовольством на межі голоду – до 50% нижче прийнятих фізіологічних норм.

Згідно із цією класифікацією, обсяг споживання в 2150 ккал вважається мінімальним, а в 1520 ккал – критичним рівнем [11, С. 68].

На нашу думку, більш обґрунтованою є класифікація рівнів продовольчого забезпечення, запропонована З.М. Ільїною, сутність якої полягає в наступному:

- перший рівень передбачає середньодобове споживання на душу населення 1800 – 2300 ккал, що достатньо для подолання хронічного недоїдання і створення умов простого відтворення народонаселення;

- другий рівень при добовому споживанні на душу населення 2300 – 2800 ккал характеризує досягнення таких обсягів продовольчих ресурсів, за яких виключаються епізодичні голодовки і забезпечується стійке зростання народонаселення;

- для третього рівня характерне середньодобове споживання 2800 – 3300 ккал на одну особу. Це означає, що продовольчі ресурси достатні для задоволення потреб у стабільному, хоча і незбалансованому за елементами живлення, харчовим раціоном;

- четвертому рівню властиве споживання в межах 3300 – 3500 ккал на добу на душу населення при обов'язковому збалансуванні харчових продуктів по білку, вітамінах та інших найважливіших компонентах;

- вимогам п'ятого рівня відповідає середньодушове споживання не тільки збалансованих, але й екологічно чистих продуктів;

– шостий рівень передбачає споживання збалансованих, екологічно чистих продуктів не тільки в середньому на душу населення, але й усіма його соціальними групами;

– сьомий рівень продовольчого забезпечення характеризує структура харчування, що дозволяє вдосконалювати природу людини, продовжувати її активну життєдіяльність [12, С. 80].

Запропоновані О.С. Щекович рівні продовольчого забезпечення є певною мірою схожими із пропонованими З.М. Ільїною, яка визначає:

I рівень – катастрофічний. Передбачає добове споживання на одну людину 1500 – 1800 ккал, характеризується хронічним недоїданням (добове споживання менше 1520 ккал слід розглядати як голод).

II рівень – критичний. Середньодобове споживання складає 1800 – 2200 ккал на душу населення і достатнє для подолання хронічного недоїдання та існування на межі виживання і забезпечення простого відтворення населення.

III рівень – мінімальний. Середньодобове забезпечення 2300 – 2800 ккал на душу населення передбачає наявність таких обсягів продовольчих ресурсів, які виключають можливість появи голоду. II і III рівні слід розглядати також при плануванні забезпечення населення продовольством в екстремальних (кризових) умовах.

IV рівень – достатній. Середньодобове споживання перебуває у межах 2800 – 3600 ккал на одну людину, проте воно незбалансоване за елементами живлення, тобто продовольчих ресурсів достатньо для стабільного споживання, але воно не забезпечує здорового способу життя і збільшення його тривалості.

V рівень – раціональний (нормативний). Середньодобове споживання перебуває у межах 3300 – 3600 ккал на одну людину. При цьому раціон збалансовано за білками, вітамінами та іншими важливими компонентами. Нормативні показники такого споживання слід використовувати як базу для всіх соціально-економічних розрахунків на державному рівні в нормальних умовах.

VI рівень – оптимальний. Споживання відповідає V рівню не лише збалансованістю за найважливішими харчовими компонентами, а й передбачає споживання екологічно чистих продуктів харчування, які збільшують тривалість життя населення в цілому та середню тривалість життя для країни, поліпшують здоров'я.

VII рівень – перспективний. Досягнення такого продовольчого забезпечення для всіх соціальних груп населення, яке дозволить удосконалювати природу людини і максимально продовжувати її активну життєдіяльність, розширюючи межі сучасної природної тривалості життя [13].

Виконаний аналіз свідчить, що до основних показників рівня забезпеченості продовольством можна віднести калорійність реальних обсягів продовольства для добового споживання в розрахунку на душу населення порівняно з фізіологічними нормами, показники гарантованого надходження продовольства з основних джерел: власне виробництво (показники стабільності та зростання виробництва); надходження ззовні, імпорт (показники обсягів, надійності поставок і гарантії платоспроможності з імпорту продовольства).

Найважливішою умовою гарантованості забезпечення є створення резервів продовольства, які сприяють нормальному наповненню ринку і стабільності цін. За нормами ФАО, цей резерв повинен становити 10 – 12% річної потреби. Але ФАО веде розрахунки тільки по зерну.

Необхідно вести розрахунок і формувати резервні запаси всіх найважливіших видів продовольства на випадок природних катаклізмів, стихійних лих, серйозних екологічних порушень та на випадки порушення експортно-імпортних відносин [11, С. 87].

Зі здійсненого аналізу можна зробити висновок, що забезпечення і забезпеченість значною мірою, але не повністю характеризують продовольчу безпеку. Огляд економічної літератури з понятійного апарату і сутності продовольчої безпеки дозволяє автору висловити свою думку із цих питань.

Аналіз найбільш істотних концепцій і визначень продовольчої безпеки показує, що в них можна виділити такі основні компоненти:

з позицій задоволення потреб, ресурсного забезпечення та соціально-економічної політики держави (рис. 1.1).

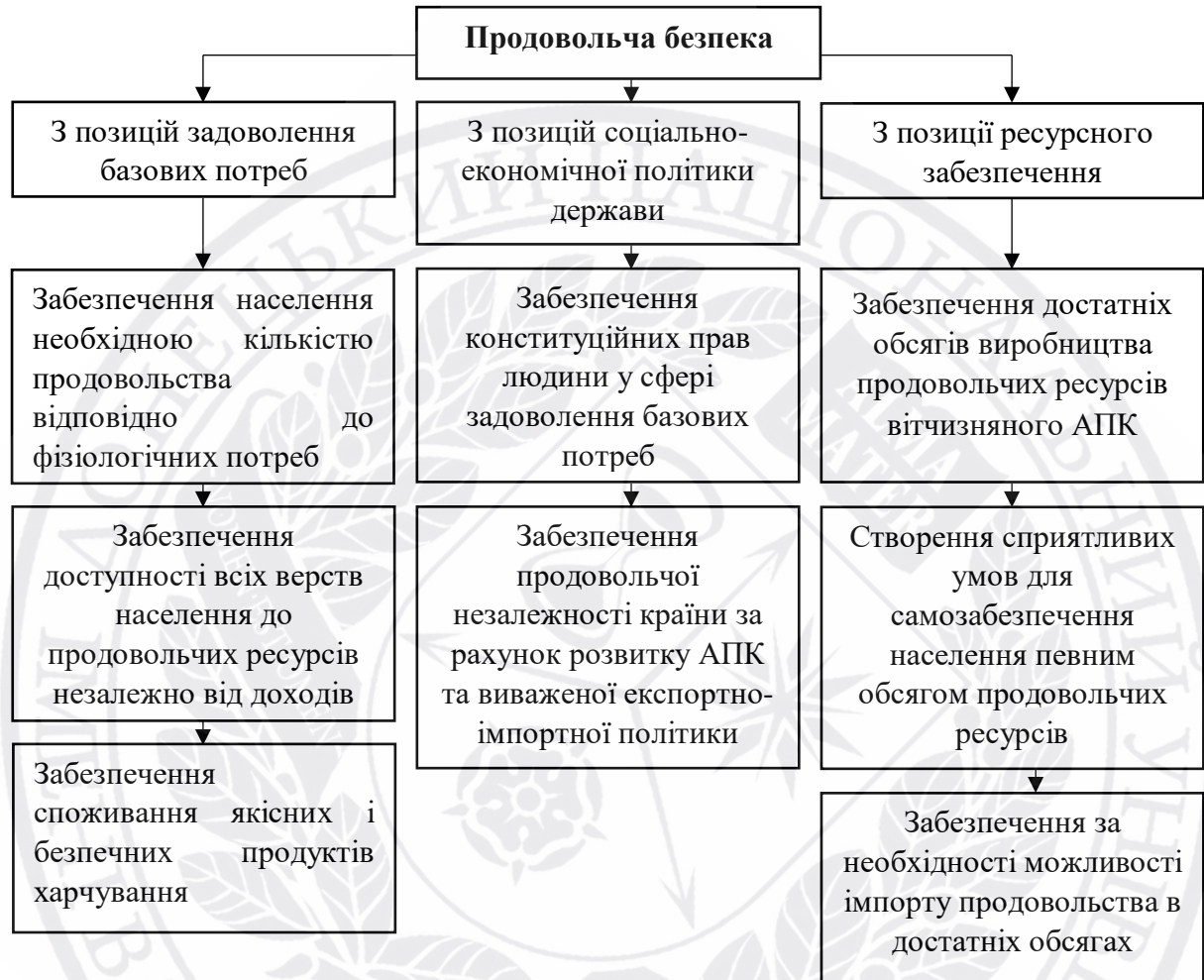

Рисунок 1.1 - Основні поняття та складові системи продовольчої безпеки

Джерело: [16, С. 78]

Запропонована блок-схема окреслює основні аспекти продовольчої безпеки: забезпечення потреб людини у продуктах харчування необхідної кількості та якості; створення умов для ресурсного забезпечення продовольством.

Це стосується стабільності й стійкості агропродовольчої сфери, її здатності до постійного відновлення і самовдосконалення; соціально-економічного розвитку села, регіональних агропродовольчих систем.

Для системи продовольчої безпеки різних рівнів характерні єдині принципи формування:

- комплексність, що передбачає сукупний вплив на систему одночасно як усіх елементів, що до неї входять, так і кожного з них окремо;
- етапність у виборі стабілізаційних чинників, пов'язана з неоднозначністю дії елементів у різні періоди розвитку економічної системи;
- пропорційність на кожному етапі становлення і розвитку системи та рівні взаємодії елементів;
- циклічність розвитку, обумовлена впливом процесів глобального характеру (загальних закономірностей функціонування світової продовольчої системи);
- стійкість системи, що передбачає обов'язкове дотримання вищезазначених принципів комплексності, етапності, пропорційності та циклічності за наявності змін зовнішнього середовища.

У загальних рисах продовольча безпека являє собою гарантоване забезпечення сировиною та продовольством, не схильне до впливу несприятливих внутрішніх і зовнішніх факторів. Умовами такого забезпечення є стабільність джерел продовольчих та сировинних ресурсів як внутрішніх, так і зовнішніх, а також наявність відповідних резервних фондів.

Вихідним принципом продовольчого забезпечення має бути відповідність його завданням відтворення народонаселення, збереження активної життєдіяльності людини та вдосконалення її природи.

Більш широке визначення поняття «продовольча безпека» розглядається як забезпечення відповідними ресурсами, потенціалом і гарантіями, здатність держави задовольняти потреби населення в харчуванні переважно за рахунок внутрішнього виробництва на рівні, не нижчому ніж медичні норми. Надійність продовольчої безпеки досягається як за рахунок достатнього самозабезпечення продуктами харчування, так і наявністю засобів для імпорту продовольства в потрібних обсягах. Поняття «продовольча безпека» має два аспекти: соціально-економічний (здатність забезпечувати потреби) і політ-

економічний (здатність мобілізувати внутрішні ресурси й агропромисловий потенціал країни для забезпечення цих потреб).

Необхідність визначити стратегічні напрями агропродовольчої політики держави, що забезпечує ефективний розвиток агропромислового комплексу як основи продовольчого забезпечення населення відповідно до раціональних норм харчування на основі підвищення фізичної та економічної доступності продуктів харчування різних соціальних груп населення, вимагає розроблення відповідних теоретико-методологічних основ продовольчої безпеки, формування її концепції, кількісних і якісних параметрів продовольчої безпеки [18].

Саме ці складові обумовлюють необхідність подальшого комплексного системного обґрунтування основних теоретико-методологічних підходів до формування стійкої системи продовольчої безпеки в умовах формування ринкового господарства, інституційних змін в економіці України.

1.2 Глобальний індекс продовольчої безпеки

Згідно із Законом України «Про продовольчу безпеку України» поняття «продовольча безпека» визначає таке соціально-економічне та екологічне становище, за якого всі соціальні та демографічні групи населення стабільно та гарантовано забезпечені безпечним і якісним продовольством у необхідній кількості та асортименті, необхідних і достатніх для фізичного і соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я населення України [19].

Продовольча безпека як багаторівнева системна категорія характеризує економічні відносини на різних рівнях людської спільноти: глобальному, національному, на рівні соціальних груп, сімей, окремої особи. Вона не зводиться тільки до проблем споживання окремих продуктів харчування. Продовольча безпека має три аспекти: політичний, економічний та соціальний. Політичний аспект полягає в набутті окремою державою конкурентного положення в глобальному конкурентному середовищі на

світовому ринку продовольчих товарів. Економічний аспект показує здатність держави використовувати внутрішній агропотенціал і гарантувати незалежність від зовнішніх ринків продовольства. Соціальний аспект характеризує зайнятість населення в аграрному секторі та забезпечення гідних умов і оплати праці.

Одним із міжнародних показників, які характеризують продовольчу безпеку держави, є Глобальний індекс продовольчої безпеки, який розраховується починаючи з 2012 р.

Глобальний індекс продовольчої безпеки (далі ГПБ), розроблений дослідницьким підрозділом журналу «The Economist» («Economist Intelligence Unit»), оцінює основні аспекти фінансової та фізичної доступності продовольства, а також якості та безпеки продуктів харчування в 109 країнах світу. ГПБ являє собою динамічну кількісно-якісну модель, що базується більш ніж на 28 показниках, яка вимірює фактори продовольчої безпеки в розвинених країнах.

Таблиця 1.1 - Динаміка значення глобального індексу продовольчої безпеки України

Рік	Значення індексу	Місце у світовому рейтингу
2015	57,8	46
2016	57,6	48
2017	56,6	52
2018	54,4	59
2019	55,2	63

Джерело: [20, С. 149]

У 2016 р. серед сильних аспектів (кількісна характеристика яких більше ніж 75 пунктів) були названі такі: невисока частка населення, яке перебуває за глобальної межею бідності (витрачає менше ніж \$1,90 за день на особу), безпека продовольства, невисокі втрати продовольства, низькі ввізні мита, достатнє постачання та наявність програм з дотримання безпеки

продовольства. Слабкими сторонами були названі високий рівень корупції, ризики політичної нестабільності, низьке значення ВВП на душу населення. Оцінювання стану продовольчої безпеки України на держаному рівні здійснюється згідно із методикою Закону України «Про продовольчу безпеку», яка включає наступні індикатори [8]:

1) рівень споживання населенням харчових продуктів, який визначається фактичним споживанням окремих видів харчових продуктів у розрахунку на душу населення, добовою енергетичною цінністю раціону людини, його збалансованістю за вмістом білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, макро- та мікроелементів;

2) економічна доступність харчових продуктів, яка визначається вартістю продовольчого кошика відносно рівня середньомісячної реальної заробітної плати та або часткою сукупних витрат на харчування у загальному обсязі сукупних витрат домогосподарств;

3) фізична доступність харчових продуктів, яка визначається структурою джерел реалізації харчових продуктів на ринку, наявністю мережі роздрібної торгівлі у розрахунку на 10 тис. осіб, чисельністю торговельних місць на продовольчих ринках у розрахунку на 10 тис. осіб, станом розвитку оптової торгівлі продовольчими товарами, наявністю та асортиментом основних видів харчових продуктів у роздрібній торговельній мережі та на ринках на відповідній території;

4) стійкість продовольчого ринку, яка визначається рівнем роздрібних і закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію з урахуванням нормативної рентабельності її виробництва;

5) ступінь незалежності продовольчого ринку, який визначається часткою імпортованих харчових продуктів у загальній структурі їх реалізації, рівнем самозабезпеченості основними видами продовольства, обсягом державних запасів продовольства та балансом зовнішньої торгівлі продовольчими товарами;

6) безпечність і якість харчових продуктів, яка визначається станом харчових продуктів, що є результатом діяльності з їх виробництва та обігу, яка здійснюється з дотриманням вимог, встановлених санітарними заходами та/або технічними регламентами, і забезпечує впевненість у тому, що харчові продукти не завдають шкоди здоров'ю людини, якщо вони спожиті за призначенням, а також ступенем досконалості властивостей та характерних рис харчових продуктів, які здатні задовольнити потреби та побажання споживачів;

7) рівень розвитку аграрного сектору, який визначається за допомогою оцінок обсягу виробництва окремих видів продовольства, урожайності основних видів сільськогосподарських культур, продуктивності худоби і птиці, частки господарств населення у виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції, рентабельності виробництва основних видів продовольства; фінансових результатів підприємств сільського та рибного господарства, харчової промисловості та промисловості з перероблення сільськогосподарських продуктів, а також обсягу інвестицій в аграрний сектор, у тому числі іноземних, рівня державної підтримки аграрних товаровиробників;

8) природно-ресурсний потенціал і ефективність його використання, які визначаються за показниками родючості земель сільськогосподарського призначення, у тому числі в розрізі окремих територій, частки деградованих земель у загальній їх структурі та рівнем розораності земель [21].

У Законі України «Про продовольчу безпеку» наведено такі критерії оцінювання стану продовольчої безпеки:

1) граничний критерій індикатора незалежності продовольчого ринку, який визначається як співвідношення між обсягом продовольчого зерна у державних продовольчих ресурсах і обсягом внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно, а також як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту в натуральних одиницях та ємністю його внутрішнього ринку; становить 20%;

2) граничний критерій індикатора економічної доступності харчових продуктів, який визначається як частка сукупних витрат на харчування у сукупних витратах домогосподарств; граничний критерій цього індикатора становить 50% і змінюватиметься при зростанні реальних доходів населення;

3) граничний критерій індикатора споживання населенням харчових продуктів, який визначається як сума добутоків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їхньої енергетичної цінності; становить 3 000 кілокалорій на добу.

За даними Державної служби статистики [20] у 2019 р. середньодобова поживність раціону українця становила 2 799 ккал, що майже на 7% менше граничного критерію, визначеного Законом України «Про продовольчу безпеку» (3 000 ккал). Дані у регіональному розрізі свідчать, що областями з найнижчими показниками середньодобової поживності раціону є Луганська (2 252 ккал) та Донецька (2 664 ккал), а лідерами – Вінницька (3 053 ккал) та Черкаська (3 185 ккал).

Свої потреби у необхідній кількості калорій українці в 2019 р. задовольняли за рахунок продуктів рослинного походження – 72%. Решту складало споживання продукції тваринного походження – 28%. Це майже у 2 рази менше від необхідного для здорового харчування рівня (55%).

Якщо проаналізувати достатність споживання населенням України основних продуктів харчування, то ситуація у 2019 р. залишається невтішною.

У 2019 р. можна побачити, що за найважливішими групами продуктів харчування, такими як м'ясо і м'ясопродукти, молоко і молокопродукти, фрукти та ягоди, риба і рибні продукти, рівень споживання навіть не досяг мінімальних норм споживання.

Дана тенденція свідчить про економічну кризу всередині країни, коли через суттєве зростання цін на продукти харчування населення стало обмежувати себе в їх споживанні. Відповідно, населення стало споживати більше дешевих хлібобулочних виробів, яєць, картоплі, овочів. Тобто власні енергетичні потреби населення країни забезпечує за рахунок дешевих

(доступніших) продуктів, що свідчить про незбалансованість харчування населення.

За даними Державної служби статистики, пересічне домогосподарство в Україні у 2019 р. витрачало на продукти харчування 4 207,23 грн. на місяць, що складало 53,1% сукупних витрат, що на 3,1 п. п. перевищує граничне значення 50%, зафіксоване Законом України «Про продовольчу безпеку». У 2013 р. граничне значення цього показника було вперше законодавчо зменшено з 60 до 50%, що наблизило його до світових стандартів (середньосвітове значення цього показника у 2013 р. серед країн світу згідно з ГППБ становило 47%).

Динаміка витрат на харчування свідчить, що найближче до граничного рівня витрат на харчування Україна наближалась у 2012–2013 рр., коли ця частка складала 50,1% [22].

У 2019 р. відбулося погіршення значень більшості індикаторів, що характеризують стан продовольчої безпеки України: зменшилася середньодобова калорійність раціону українців; знизився рівень доступності харчування для населення: витрати на харчування становили 53,1% від сукупних витрат домогосподарств проти 51,9% у попередньому році; відбулося зменшення ємності внутрішнього ринку завдяки зниженню рівня споживання за такими «цінними» продовольчими групами, як м'ясні і молочні продукти, яйця, плоди, ягоди та виноград і риба [23].

Майже єдиним позитивним моментом можна вважати зниження рівня імпортозалежності країни за такими товарними групами, як риба і рибопродукти, плоди та ягоди та рослинні олії. Але в даному випадку задоволення потреби населення у продовольстві продукцією вітчизняного виробництва відбувалося внаслідок суттєвого падіння купівельної спроможності.

Проте, Україна, маючи сприятливі природно-кліматичні умови для вирощування більшості видів сільськогосподарської продукції та потужний людський потенціал, має можливість не тільки забезпечити внутрішню

продовольчу безпеку, а й стати конкурентним гравцем на світовому ринку продовольства. Тому державна політика забезпечення продовольчої безпеки в сучасних умовах повинна полягати в стимулюванні виробництва сільськогосподарської продукції вітчизняними виробниками.

1.3 Вплив глобалізації на продовольчу безпеку України

Зараз у сучасному світі спостерігається нерівномірність у виробництві та споживанні продуктів харчування. В країнах, де недостатній розвиток сільськогосподарського виробництва, як правило, і виникають продовольчі проблеми. Це, в першу чергу, стосується країн, що розвиваються. Як показує процес економічного розвитку цих країн, подолати продовольчу проблему самотужки вони не зуміють. Актуальною ця проблема є і для України, тому що обсяг виробництва сільськогосподарської продукції за останні десятиліття скоротився більше ніж удвічі.

Основними чинниками, які впливають на глобальну продовольчу проблему є:

- природні умови й розміщення населення (загальна площа та структура сільськогосподарських угідь, сільськогосподарський потенціал, клімат, співвідношення між кількістю населення і масою продовольства тощо);
- політична ситуація в світі (позиції політичних сил, наявність міждержавних співтовариств, об'єднань, використання поставок продовольства у політичних цілях);
- світова економіка і торгівля в їхній єдності (продовольство як складова торговельних потоків, роль балансових розрахунків, кліринг);
- світовий транспорт і зв'язок, котрі забезпечують широкий вихід продуктів харчування на зовнішній ринок [24].

Протягом усієї історії державності проблема стабільного продовольчого забезпечення населення була однією з найважливіших, оскільки від неї залежить національна безпека.

Сьогодні в економічно розвинених країнах проживає менш 15% населення, проте вони виробляють та споживають біля 75% від загального обсягу світового продовольства. Так, самозабезпеченість у США перевищує 100%, у Німеччині становить 93%, в Італії 78%. Незважаючи на це, питання щодо продовольства обговорювалося в червні 2008 р. на зустрічі міністрів фінансів США, Канади, Європи, Японії. Таким чином, проблема забезпечення продовольством стосується інтересів всіх країн світу.

Від вирішення цієї проблеми залежить життєдіяльність суспільства: здоров'я нації, середня тривалість життя, працездатність людей, адаптація до сучасних високотехнологічних виробничих процесів. Харчування повинне бути безпечним і відповідати науково обґрунтованим нормам. Але, визначити єдину для всієї планети норму харчування важко, тому що зони та регіони Землі об'єктивно розрізняються за витратами енергії, яка необхідна для підтримання життя людини.

За оцінками Продовольчої й сільськогосподарської організації ООН (ФАО) і Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), для нормальної життєдіяльності середня норма харчування для однієї людини має становити 2400 – 2900 ккал. на добу. Чітко виражене недоїдання настає тоді, коли цей показник падає нижче 1800 ккал., а очевидний голод настає коли він проходить критичну позначку 1000 ккал. на добу. Що ж стосується структури харчового раціону, то за нормою він має містити не менше 100 г. білків на добу. Харчування, при якому бракує не тільки калорій, а й білків, насамперед тваринного походження, а також жирів, вітамінів, мікроелементів, називається неповноцінним. Неповноцінне харчування значної частини населення країн, що розвиваються, і певної частини бідних прошарків в інших державах – важлива причина низької тривалості життя і хвороб, викликаних білково-калорійною нестачею, гострою нестачею в організмі вітамінів та мінеральних речовин [25].

Що ж стосується України, то зниження загальних обсягів споживання продуктів харчування, білково-енергетична недостатність раціону

харчування, неякісні продукти в комплексі з іншими негативними факторами, такими як погіршення умов життєдіяльності, медичного обслуговування призвели до збільшення серед населення захворювань органів травлення, дихання, хвороб системи кровообігу та обміну речовин тощо. Так, за останній час рівень поширення залізодефіцитної анемії серед жінок 15 – 45 років збільшився майже втричі, а кількість хворих на туберкульоз – більш як у півтора рази.

Саме тому, продовольче забезпечення є глобальною проблемою, вона акумулює практично всі сторони життєдіяльності суспільства: відображає природно-кліматичний, соціально-економічний аспект і безпосередньо пов'язане із продовольчою безпекою країни.

Продовольча безпека передбачає забезпечення населення країни високоякісними продуктами харчування, що задовольняє життєво важливі потреби, необхідні для розвитку людини й суспільства. Саме вона залежить від стану національного агропромислового комплексу та його підтримки державою, земельного законодавства, форм власності та господарювання, а також платоспроможності населення [26, С. 40]. Продовольча безпека включає в себе :

- економічну доступність, достатність, безпеку продуктів харчування і їхню якість відповідно до науково обґрунтованих норм;
- підтримку стабільності продовольчого забезпечення населення;
- задоволення значної частини потреб населення продуктами власного виробництва.

Перераховані вище напрямки відображені в розробленому за дорученням Президента України та Кабінету Міністрів України проекті «Комплексної програми підтримки розвитку українського села на період до 2015 року» [27, С. 11].

Сільське господарство – це великий потенціал економічного зростання, скорочення бідності та надання послуг у сфері охорони навколишнього середовища, але для того щоб цей потенціал було реалізовано, потрібна

активна участь держави – надання ключових суспільних благ, покращення інвестиційного клімату, регулювання використання природних ресурсів і забезпечення бажаних результатів в соціальній області.

Отже, можна зробити висновок, що ключем до розв’язання продовольчих проблем є динамічний розвиток вітчизняного агропромислового комплексу. Але тут є ще багато невирішених проблем. Наприклад, через різке скорочення поголів’я м’ясної худоби в усіх категоріях господарств України у 2019 році призвело до зменшення виробництва м’яса, тому було відкрито кордон для ввезення дешевої польської свинини. За незначний період часу вітчизняні м’ясокомбінати збільшили випуск ковбасних виробів з 271,0 тис. т. до 331,7 тис. т. у 2018 році. Але вже у 2019 році почав відчуватися дефіцит м’ясної сировини, який не компенсувався за рахунок імпорту, що спричинило зменшення обсягів переробки до 308,8 тис. т. [30, С.18].

Країни, що перебувають на постіндустріальному етапі розвитку, займаючись високими технологіями, наукомістким виробництвом, контролюючи світові інформаційні потоки та поглиблюючи міжнародний поділ праці обмежують надходження імпорту на свої продовольчі ринки, зберігаючи при цьому високий рівень продовольчого самозабезпечення. Така політика обходиться не дешево національним бюджетам, але те, що країни з багатовіковою ринковою практикою йдуть на такий крок, підтверджує його об’єктивну необхідність, як невід’ємну умову продовольчої безпеки.

Тоді постає питання, чи здатна Україна, як суб’єкт міжнародних відносин, послідовно, цілеспрямовано й ефективно відстоювати свої економічні інтереси та підвищувати свій рівень економічної безпеки у жорсткому конкурентному протистоянні з такими геополітичними гігантами, як США, ЄС, Росія та іншими країнами світу?

Відомо, що для забезпечення продовольчої безпеки країни Україна володіє великими потенційними можливостями:

– земельна територія – одна з найбільших в Європі (після європейської частини Росії), а за якісним складом ґрунту й біологічній продуктивності угідь є однією з найкращих в світі. В Україні міститься значна частина (за оцінками різних авторів від 7 до 25 %) світових запасів чорноземів і інших родючих ґрунтів суходолу [34, С. 36].

– за експертними оцінками, при раціональній структурі землекористування й відповідному науковому й ресурсному забезпеченню Україна здатна виробляти продуктів харчування на 140 – 145 млн. чоловік або прокормити ще дві такі ж країни [34, С.16];

– вигідним географічним положенням; по території України проходять торговельні транспортні шляхи, наприклад, 4 з 9 міжнародних транспортних коридорів (МТК). Це підкреслює роль України в системі міжнародних транспортних комунікацій Європи та Азії, є необхідною умовою зростання й розвитку галузей економіки [5, С. 23];

– науковим потенціалом для проведення дослідницьких робіт, впровадження наукових розробок в аграрне виробництво;

– кваліфікованими кадрами, якісною системою вищої й середньої освіти;

– сприятливими кліматичними умовами для виробництва продукції сільського господарства й спеціалізації окремих районів.

Україна може вийти на світовий ринок у числі провідних експортерів сільськогосподарської продукції й забезпечити продовольчу безпеку країни.

Особливістю розвитку України стало співпадіння процесів глобалізації з трансформацією соціально-економічної системи. Для переходу від адміністративно-командної до ринкової економіки було обрано монетаристську модель. Умов, необхідних для її реалізації, в Україні не було. Були відсутні розвинене ринкове середовище й стабільна економіка. На думку українських вчених, модель, нав'язана іноземними радниками, підсилила деструктивні процеси та не принесла очікуваних результатів. Так, земельна реформа, що здійснювалася шляхом роздержавлення, розподілу на паї й

приватизації землі, в минулому колгоспів і радгоспів викликала значне погіршення економічних, соціальних і інших проблем.

Про це свідчать економічні результати діяльності аграрного сектору України, які не досягли у цей час, навіть, рівня 1990 р. Так, нашій країні належить 2,4% світової площі ріллі, але її частка виробництва зерна скоротилася з 2,5% в 1990 році до 1,8% в 2019 році. Виробництво цукрової сировини – з 14,3% до 6,7%, м'яса – з 4,4% до 1,6%, молока – з 4,5% до 2,2%, яєць – з 2,8% до 1,2% [36, С. 38].

Причинами такого зниження сільськогосподарського виробництва були: незавершеність початих аграрних реформ і відсутність аграрної політики.

В Україні є всі необхідні галузі для задоволення потреб населення в продуктах харчування й забезпечення продовольчої безпеки країни, а саме зернове господарство, цукробурякове, м'ясо, молочне виробництво, птахівництво, виробництво олійних культур, картоплі, овочівництва, садівництва, виноградарство.

Україна спроможна забезпечити своє населення продуктами харчування власного виробництва. Але виробництво м'ясної, молочної, картопляної, овочевої, фруктові та зернової продукції не відповідає нормам продовольчої безпеки. Слід також зазначити, що зернове господарство й вирощування технічних культур, зокрема соняшника, мають низьку окупність. Саму більшу окупність мають картоплярство, овочівництво й вирощування цукрового буряка. Окупність 1 га. в картоплі або овочівництві за ринковими цінами у 30 – 50 разів вище, ніж у зерновому господарстві [37, С. 141].

Слід також зазначити, що процеси глобалізації призвели до зміни структури харчування населення багатьох країн. Наприклад, у Бангладеш, Китаї та Непалі традиційними були рисові блюда, а з 1961 – 2019 рр. відбулося збільшення споживання хліба й хлібобулочних виробів у повсякденному раціоні населення цих країн у 6 – 46 разів [38, С. 53]. Також спостерігається збільшення споживання м'яса й молочних продуктів, що обумовлює зростання виробництва зерна. Вплив глобалізації проявляється в зміні споживчих смаків

людей різних країн з різним менталітетом, звичаями щодо національної продукції й наближенні їх до західних зразків. Цей процес обумовлений взаємодією культур, широким інформаційним простором, туризмом.

Останнім часом, для вирішення глобальної продовольчої проблеми використовуються біотехнології, в результаті чого в структурі харчування населення з'явилась значна кількість генетично модифікованих продуктів (ГМО). В сфері торгівлі ці продукти не завжди мають позитивну оцінку, в результаті чого якість харчування населення України знижується. Отже, Україні вкрай необхідно знайти для себе новий напрямок і місце на світовому ринку, спрямовуючи ресурси на конкурентні й гостро необхідні товари для всього світу. Таким глобальним напрямком може бути продовольча сфера, що безпосередньо пов'язана з розвитком сільського господарства [40].

Ситуація, яка склалась в світі, та реальні можливості України вказують на необхідність розробки стратегії розвитку сільського господарства на тривалий проміжок часу. Вона повинна ґрунтуватися на відповідних науково-практичних висновках, враховувати конкретні умови й можливості, наявні в країні.

Саме розвиток сільського господарства включає в себе всі складові, такі як: наукові дослідження, структуру сільськогосподарського виробництва, соціальну сферу, наявність доріг, підготовку й закріплення кадрів на селі, розвиток самого села. Тому, щоб сільське господарство зробило свій внесок до рішення задач розвитку нашої країни, необхідно щоб держава виділяла в бюджеті кошти на ці напрямки й щорічно їх збільшувала. Розвиток села створює можливість досягти, високого рівня розвитку сільського господарства й добробуту свого народу, зосередитися на виробництві таких видів продукції, які здавна експортувала Україна, а зараз втратила свій авторитет на міжнародному ринку – це зерно, цукровий буряк. Забезпечити в Україні запаси зерна, насамперед, продовольчого не менш як 70 кг. на одну людину на 3 місяці, що відповідає вимогам ФАО [41, С. 28], мати на внутрішньому ринку високоякісні екологічно чисті продукти харчування й задовольнити потреби

населення. Підвищити життєвий рівень та стимулювання платоспроможного попиту населення на продовольство. Налагодити регулювання якості та безпечності харчових продуктів на основі комплексного підходу до контролю, оцінки та регламентації якості продуктів харчування на всіх етапах їх виробництва, переробки, зберігання й транспортування. Відмовитись від експорту генномодифікованих (ГМО) й екологічно забруднених продуктів харчування, вийти на світовий рівень із продовольством, що відповідає якості, брати участь на глобальному рівні у встановленні принципів людської гідності, забезпечити продовольчу безпеку нашої країни.

Висновки до розділу 1

Досліджено наукові підходи до поняття продовольчої безпеки та визначено, що воно розглядається як забезпечення відповідними ресурсами, потенціалом і гарантіями, здатність держави задовольняти потреби населення в харчуванні переважно за рахунок внутрішнього виробництва на рівні, не нижчому ніж медичні норми.

Визначено принципи формування продовольчої безпеки:

- комплексність, що передбачає сукупний вплив на систему одночасно як усіх елементів, що до неї входять, так і кожного з них окремо;
- етапність у виборі стабілізаційних чинників, пов'язана з неоднозначністю дії елементів у різні періоди розвитку економічної системи;
- пропорційність на кожному етапі становлення і розвитку системи та рівні взаємодії елементів;
- циклічність розвитку, обумовлена впливом процесів глобального характеру (загальних закономірностей функціонування світової продовольчої системи);
- стійкість системи, що передбачає обов'язкове дотримання вищезазначених принципів комплексності, етапності, пропорційності та циклічності за наявності змін зовнішнього середовища.

Проаналізовано індикатори продовольчої безпеки України, а саме: 1) рівень споживання населенням харчових продуктів; 2) економічна доступність харчових продуктів; 3) фізична доступність харчових продуктів; 4) стійкість продовольчого ринку; 5) ступінь незалежності продовольчого ринку; 6) безпечність і якість харчових продуктів; 7) рівень розвитку аграрного сектору; 8) природно-ресурсний потенціал і ефективність його використання.

Досліджено фактори, які впливають на глобальну продовольчу проблему:

- природні умови й розміщення населення (загальна площа та структура сільськогосподарських угідь, сільськогосподарський потенціал, клімат, співвідношення між кількістю населення і масою продовольства тощо);
- політична ситуація в світі (позиції політичних сил, наявність міждержавних співтовариств, об'єднань, використання поставок продовольства у політичних цілях);
- світова економіка і торгівля в їхній єдності (продовольство як складова торговельних потоків, роль балансових розрахунків, кліринг).

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ МІСЦЯ УКРАЇНИ НА СВІТОВОМУ РИНКУ АПК

2.1 Аналіз зовнішньої торгівлі України продукцією АПК

Аграрний сектор України завдяки експорту власної продукції у 2018 р. забезпечив надходження 18,8 млрд дол. США, що становить 39,6% у товарній структурі зовнішньої торгівлі [42]. Порівняно із 2000 р. сума зросла у 13,7 рази, а її частка підвищилася на 30,2 в .п., із позитивним сальдо 13,6 млрд дол. США. При цьому, загальна сума експорту збільшилася за цей період від 14,6 до 47,3 млрд дол. США, або в 3,2 рази. Таке позиціонування аграрного сектору в товарній структурі зовнішньої торгівлі можна було б віднести до позитиву, якби не зважати на зменшення суми надходжень у 2014-2016 рр. та переважання в структурі експорту сировинної складової, що приховує в собі певні ризики організаційного та фінансового характеру. Так, обсяги надходжень від експорту аграрно-продовольчої продукції, що зростали до 2012 р., досягнувши 17,9 млрд дол. США, зменшувались у 2013-2016 рр. і лише у 2018 р. перевищили рівень 2012 р. (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 - Динаміка валютних надходжень від зовнішньої торгівлі України та місце в ній аграрно-продовольчої продукції

Рік	Сума всього, млн. дол. США	Відношення до 2000 р., %	У тому числі аграрний сектор, млн. дол. США	Відношення до 2000 р., %	Частка аграрного сектору в загальному експорті, %
1	2	3	4	5	6
2000	14572,5	100	1374,4	100	9,4
2001	16264,7	111,6	1823,8	132,7	11,2
2002	17957,1	123,2	2388,9	173,8	13,3
2003	23080,2	158,4	2732,3	198,8	11,8
2004	32672,3	224,2	3472,8	252,7	10,6
2005	34228,4	234,9	4304,8	313,2	12,6

Продовження таблиці 2.1

1	2	3	4	5	6
2006	38368	263,3	4712,6	342,9	12,3
2007	49296,1	338,3	6287	457,4	12,8
2008	66954,4	459,4	10837,6	788,5	16,2
2009	39695,7	272,4	9514,9	692,3	24
2010	51405,2	352,7	9936	722,9	19,3
2011	68394,2	469,3	12804,1	931,6	18,7
2012	68830,7	472,3	17905,6	1302,8	26
2013	63320,7	434,5	17038,8	1239,7	26,9
2014	53901,7	369,9	16668,9	1212,8	30,9
2015	38127,1	261,6	14563,1	1059,6	38,3
2016	36361,7	249,5	15281,8	1111,9	2
2017	43266,6	296,9	17758,4	1292,1	41
2018	47333,9	324,8	18612,8	1354,2	39,3

Джерело: сформовано автором на основі даних Державної служби статистики України

У структурі надходжень валюти від експорту переважає продукція рослинного походження із збільшенням від 0,4 до 9,9 млрд дол. США та підвищенням її частки в загальній сумі на 26,5 в. п. до 53,1%.

Спостерігаються зміни за окремими товарами як за сумою надходжень, так і їх часткою у структурі експорту аграрно-продовольчої продукції. Найбільшу суму в 2000 р. було отримано від реалізації зерна і насіння олійних культур, що за роками збільшувалися. Решта надходжень від реалізації цієї групи товарів хоча й зростала, але становила незначну величину у структурі зовнішньої торгівлі. Так, надходження від експорту овочів зросли за період 2000-2018 рр. від 13 до 235,7 млн дол. США, або у 18 разів, з часткою від 0,9 до 1,3%.

Надходження від реалізації продукції борошномельного виробництва збільшилися від 13,9 до 175,9 млн дол. США, або в 12,7 рази. Проте їхня частка знизилася від 1,0 до 0,9%. Тобто темпи зростання продукції борошномельного виробництва повільніші, ніж темпи нарощування експорту зерна, що свідчить про більшу зацікавленість в його експорті як сировини, ніж продукції

промислової переробки (борошна), що містить більшу додану вартість, або про відсутність мотивації її нарощування [42].

На другому місці в структурі експорту знаходяться жири та олії тваринного або рослинного походження, сума надходжень від яких збільшилася від 240,1 до 4496,6 млн дол. США, або в 18,7 рази. Але їхня частка протягом аналізованого періоду зростала повільно й підвищилась лише на 6,7 в.п., що також свідчать про сировинний характер експорту. Ця група товарів може бути використана як технологічний компонент чи консервант для виробництва харчових продуктів із більшою доданою вартістю.

Наразі сума валютних надходжень від експорту готових харчових продуктів збільшилася від 0,4 до 3,0 млрд дол. США, а її частка знизилася з 29,3 до 16,2%. Основну статтю доходів у структурі харчових продуктів становили залишки відходів харчової промисловості, надходження від яких досягли 1,2 млрд дол. США при підвищенні частки від 3,1 до 6,6%, або на 3,5 в. п. Хоча відходи від переробки доцільніше було б спрямувати на збагачення білком кормів та якісного утримання худоби [42].

Надходження від експорту алкогольних і безалкогольних напоїв мають суттєві відхилення за роками. У 2018 р. вони становили 229,9 млн дол. США або 1,2% у загальній сумі. Зросли надходження від реалізації готових продуктів із зерна та переробки овочів, експорт яких доцільно було б нарощувати активніше.

Втричі збільшені надходження від реалізації живих тварин та продукції тваринництва, але їхня частка у структурі знизилася від 26,6 до 6,5%. Спостерігаються деякі зміни надходжень за назвою товарів. У 2005-му і 2010 рр. основними товарами були молоко та молочні продукти, що становили 553,6 млн дол. США (12,9%) і 648,8 млн дол. США (6,5%) відповідно, у 2000-му і 2018 р. м'ясо та харчові субпродукти, проте їхня частка знизилася до 2,6%.

Таким чином, обсяги і структура експорту аграрно-продовольчої продукції має сировинне спрямування. І хоча експорт забезпечує значні

валютні надходження, проте перетворює позиції країни на досить вразливі на світовому ринку та несе певні економічні ризики для аграрного сектору.

Сировинний характер експорту аграрно-продовольчої продукції експерти вважають основною причиною значного відставання від розвинутих країн світу [14, 16, 18]. На нашу думку, це не причина відставання економіки країни, а наслідок відсутності прийнятої на законодавчому рівні стратегії розвитку аграрного сектору, непродуманого господарювання, що призвело до безвідповідальності бізнес-структур перед суспільством і країною.

Сировинний характер товарної структури зовнішньої торгівлі аграрно-продуктового ринку України зумовлюється як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. Економічна лібералізація, як нова цінність реформування національного господарства, не реалізувалася. Змінився лише критерій оцінки, в основі якого – отримання прибутку будь-якою ціною. В аграрному секторі переважає виснажлива модель землекористування [7, 17], а на багатьох ринках присутні монополії та олігополії, які викривляють дію ринкових чинників. Як наслідок, порушено рівновагу між основними галузями – рослинництвом і тваринництвом, що обмежує створення доданої вартості, нарощування виробництва органічної продукції та загострює існуючу проблему виснаження ґрунтів. Перевага надається маловитратним галузям зі швидким оборотом капіталу. В рослинництві культивуються кон'юнктурні культури, продукція яких має високу енергетичну цінність та стабільний попит, необмежений на зовнішньому ринку, а саме: зернові (пшениця, кукурудза) і насіння олійних (ріпак, соя, соняшник).

Для прикладу нижче розглянуто ситуацію з реалізацією зерна пшениці і кукурудзи. За інформацією Державної фіскальної служби України експорт пшениці протягом 2010-2018 рр. зріс від 4,9 до 16,4 млн т, або у 3,3 рази [2]. При цьому сума валютних надходжень збільшилася від 0,9 до 3,0 млрд дол. США, або в 3,3 рази. Разом із тим ціна експорту пшениці відносно 2010 р. зростала у 2011-му і 2013 р., тоді як з нарощуванням обсягів реалізації до 10,5 млн т у 2014 р. спостерігається її зниження (рис. 1). Це призвело до зменшення

валютних надходжень, сума яких за проведеними розрахунками лише у 2017 р. становила близько 50 млн дол. США. Аналогічна ситуація відзначена щодо експорту кукурудзи, обсяги якої збільшилися від 4,0 до 21,4 млн т, або в 5,4 рази, сума валютних надходжень зросла від 0,8 до 3,5 млрд дол. США, або в 4,4 рази. Таким чином простежується збільшення за роками кількості зерна кукурудзи на експорт без відповідного нарощування валютних надходжень через зниження ціни реалізації (рис. 2.1).

Очевидно, зерно за такою низькою ціною доцільніше було б спрямувати на розвиток тваринництва і, зокрема, скотарства, яке практично продовжує занепадати. Так, порівняно з 2000 р. поголів'я худоби скоротилося на 5,8 млн голів, у тому числі на 2,9 млн корів (що і дотепер не призупинено) [13, С. 133-134]. У майбутньому можна очікувати, що це негативно позначиться на відтворенні скотарства та виробництві молока і м'яса.

Дослідження динаміки обсягів виробництва й експорту насіння і плодів олійних культур свідчить, що тут теж спостерігається експортоорієнтоване виробництво, за винятком насіння соняшнику, обсяги експорту якого знизилися до мінімуму і в 2015-2019 рр. не перевищували 1,4% від валового виробництва (рис. 2.1).

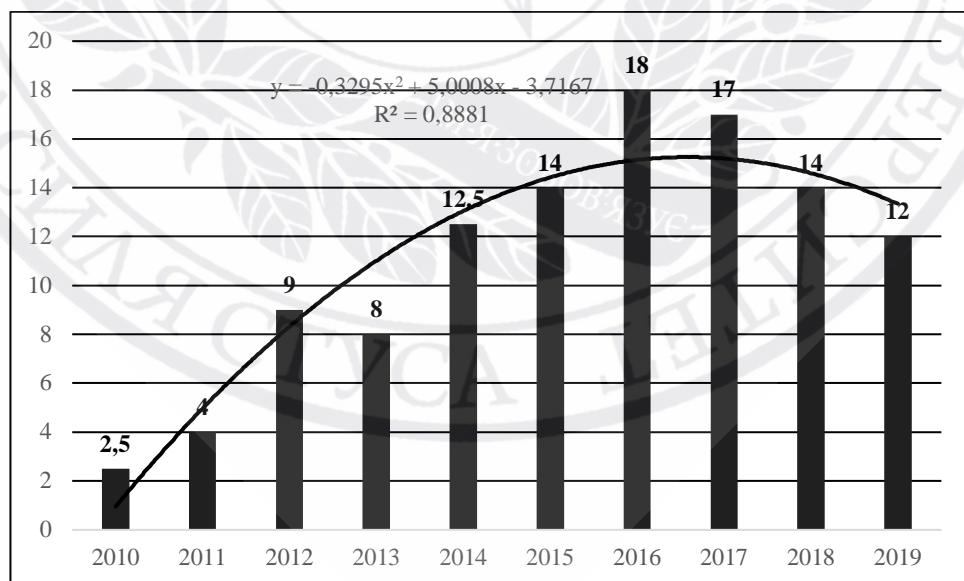

Рисунок 2.1 - Динаміка обсягів експорту зерна пшениці в 2010–2019 рр., млн. т

Джерело: розраховано за даними [44-46]

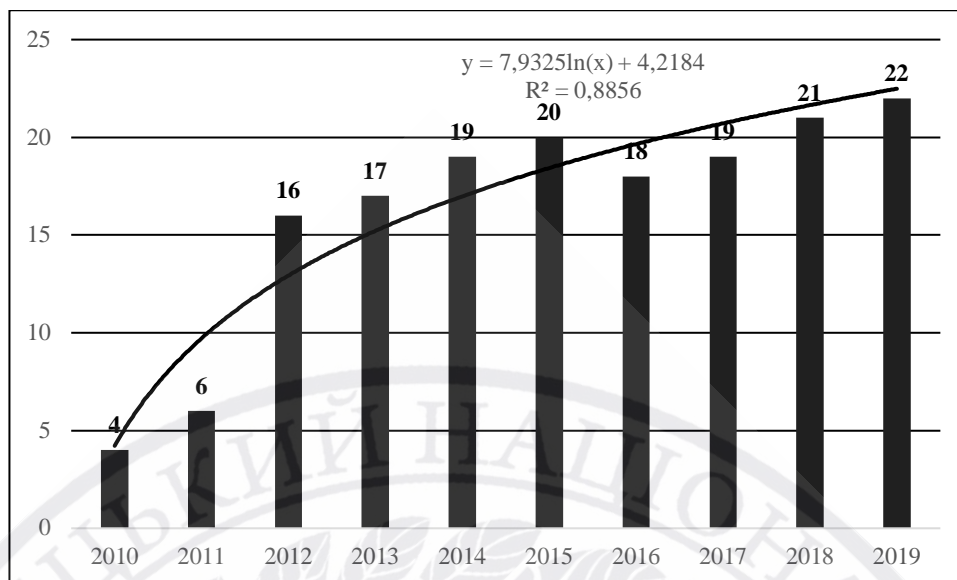

Рисунок 2.2 - Динаміка експорту зерна кукурудзи в 2010–2019 рр., млн. т

Джерело: розраховано за даними [44-46]

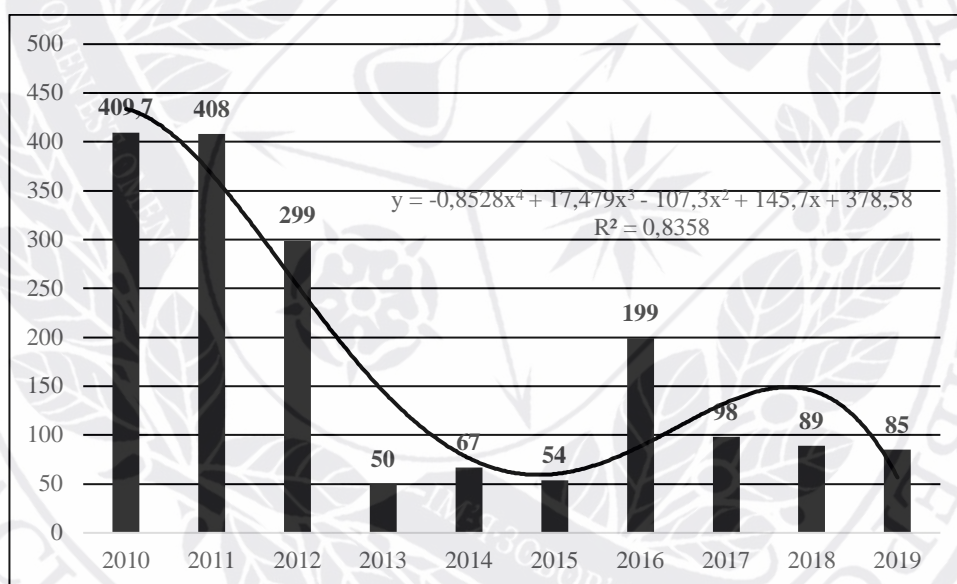

Рисунок 2.3 - Динаміка експорту насіння соняшнику в 2010–2019 рр.,

млн. т

Джерело: розраховано за даними [44-46]

Така ситуація стала результатом уведення в 1999 р. експортного мита на насіння соняшнику в розмірі 23%, яке в 2001 р. було знижено до 17% [47]. Це послугувало досить потужним поштовхом для організації промислової переробки насіння соняшнику, переорієнтації на експорт соняшникової олії та у 2018 р. отримання 4,1 млрд дол. США валютних надходжень, що становить

8,7% у структурі експортних надходжень України і 22,1% у структурі аграрно-продовольчої продукції країни [3].

З іншими олійними культурами спостерігається інша ситуація. Так, експорт соєвих бобів протягом 2010-2018 рр. збільшився в 5,0 рази і у 2018 р. становив 2,2 млн т, або понад 70% від обсягів внутрішнього виробництва при зниженні ціни від 387,66 до 370,91 дол. США за 1 т (рис. 2.4).

Обсяги експорту насіння ріпаку зросли в 1,6 рази і в 2018 р. досягли 2,4 млн т, або понад 90% від обсягів внутрішнього виробництва при зниженні ціни від 418,88 до 414,20 дол. США за 1 т, або на 1,1% (рис. 2.5).

Аналіз засвідчив, що виробництво олійних культур (за винятком соняшнику) є експортоорієнтованим. На експорт реалізується більше двох третин вирощених сої та ріпаку.

Суб'єкти ринку не зацікавлені у промисловій переробці вирощеного врожаю з відповідною подальшою реалізацією продуктів переробки – олії, маргарину, майонезу та ін.

Наразі створена в Україні працею людини додана вартість, що зберігається в зерні чи насінні олійних, реалізується на експорт за щорічно знижуваними цінами, що обмежує економічний розвиток країни, суспільства, людини.

Нарощування обсягів виробництва продукції зернових і олійних культур відбулось за умови обмежених диверсифікованих каналів використання виробленої продукції. Різко скоротилося й продовжує скорочуватися поголів'я тварин, що зменшує потребу комбікормів і виробництво продукції рослинництва на кормові цілі й обмежує внутрішньогосподарське використання і реалізацію продукції тваринництва з більшою доданою вартістю, у тому числі на експорт. Недорозвиненість промислових технологій з глибокої переробки продукції рослинництва й побічної продукції переробки та виробництва біоенергетичних ресурсів звужує її внутрішньогосподарське використання та виробництво і реалізацію біоенергетичних продуктів з більшою доданою вартістю [42].

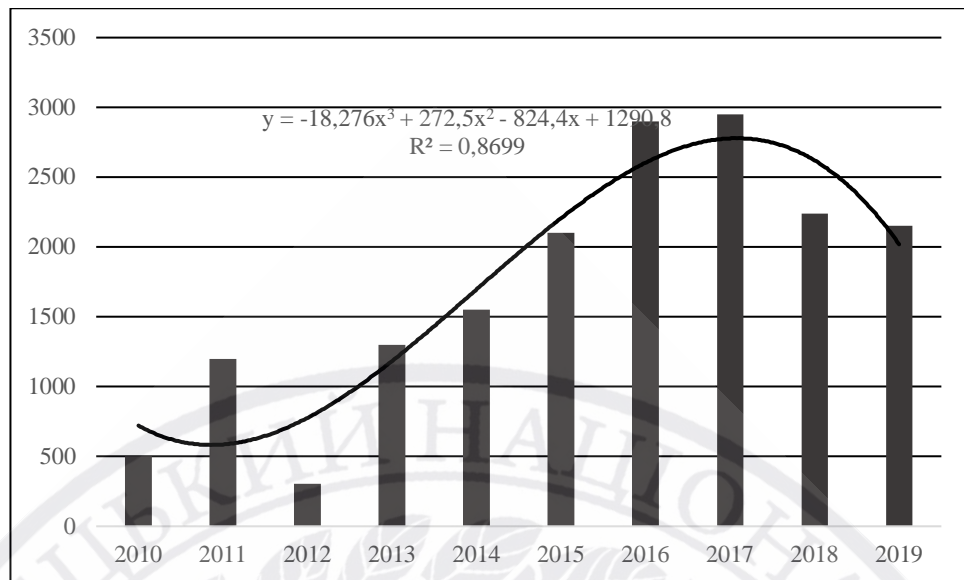

Рисунок 2.4 - Динаміка експорту соєвих бобів в 2015–2019 рр., тис. т

Джерело: розраховано за даними [44-46]

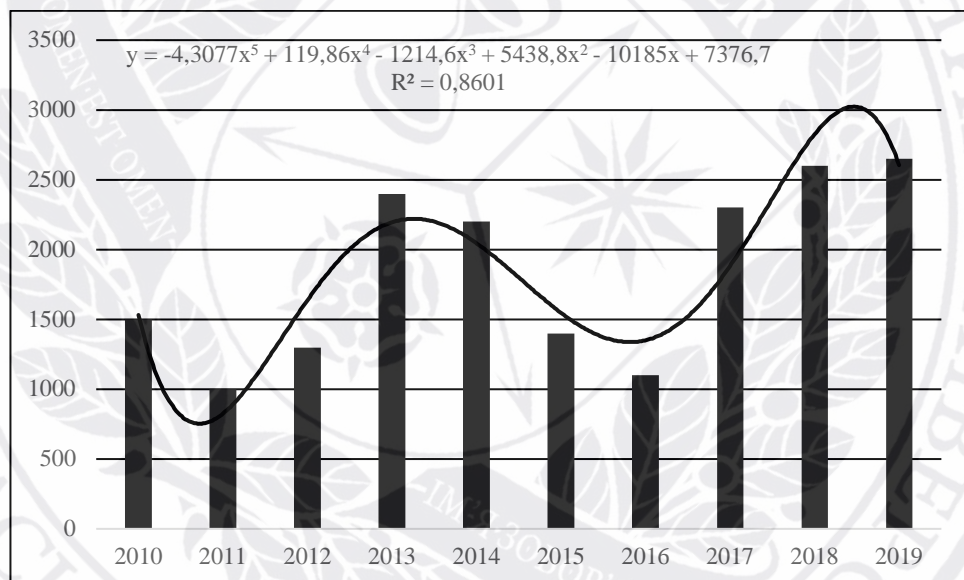

Рисунок 2.5 - Динаміка експорту насіння ріпаку в 2015–2019 рр., тис. т

Джерело: розраховано за даними [44-46]

Збільшення обсягів виробництва продукції зернових і олійних культур мало б супроводжуватися відповідним нарощуванням промислових потужностей з новітньою технологією їх глибокої переробки і отриманням вихідної продукції різних напрямів використання: виробництво різноманітного асортименту якісної і безпечної продукції продовольчого споживання; виготовлення кормів, багатих на білки для забезпечення розвитку

тваринництва і збільшення виробництва продуктів тваринного походження, чому сприяло б одержання проміжної продукції в результаті промислової переробки висівки, шроти, патока тощо; виробництво продукції технічного призначення (біоетанол, біогаз, біодизель, бетаїн і т. п.), що суттєво знизило б енергетичну залежність країни від зовнішніх постачальників та зменшило б потребу в іноземній валюті.

Зокрема створення нових промислових потужностей у зернопродуктовому підкомплексі є одним із шляхів диверсифікації використання зернопродукції, нівелювання ризиків при нарощуванні обсягів виробництва та має відбуватися за такими напрямками:

первинна переробка зерна (борошномельно-круп'яна і комбікормова промисловість) – активізує збільшення виробництва харчової продукції, розвиток тваринництва та нарощування обсягів виробництва продукції тваринного походження, а отже її експорт;

хлібопекарська промисловість (хлібобулочні, кондитерські вироби та інші харчові продукти) – сприятиме нарощуванню пропозиції харчових продуктів, диверсифікації ринків збуту та формуванню більших обсягів експортних ресурсів;

виробництво солоду (одержання пива та квасу) – активізує виробництво й експорт слабоалкогольних та безалкогольних напоїв;

переробка зерна на технічні цілі (виробництво біоенергетичних ресурсів) – знизить енергозалежність країни та ризики перевиробництва [47].

Розвиток промислових підприємств за вказаними напрямками дасть змогу вирішити низку соціально-економічних проблем, що наразі виникли в суспільстві, сприятиме збільшенню кількості робочих місць та нарощуванню виробництва якісної продукції з більшою доданою вартістю, надходжень до бюджету, знизить соціальну напругу в суспільстві та уповільнить міграційні процеси.

За період 2000-2018 рр. експорт аграрно-продовольчої продукції збільшився в 13,5 рази і в структурі загальних валютних надходжень країни

становить понад 39,3%. Проте його товарна структура має сировинне спрямування. Такий стан зумовлений відсутністю мотивації для організації роботи переробних підприємств із виробництва власної готової до споживання продукції. Це обмежує також створення нових робочих місць, не мотивує розвиток галузі тваринництва, що позначається на низькому рівні експорту та споживанні м'ясо-молочних продуктів населенням України, недоотриманні валютних надходжень [49].

Розвиток зовнішньої торгівлі аграрно-продовольчою продукцією потребує раціоналізації її товарної структури та активної державної підтримки, що має базуватися на наступних принципах:

- прискорення впровадження міжнародних та європейських стандартів безпеки та якості продуктів харчування і мотиваційних чинників щодо їх зростання та збільшення обсягів експорту;
- впровадження системи моніторингу експортно-імпортних операцій з країнами світу з метою виявлення і відповідного реагування на кон'юнктурні зміни на зовнішніх аграрно-продуктових ринках;
- забезпечення підтримки інвестицій у будівництво промислових потужностей з новітніми технологіями глибокої переробки, доробки, довготривалого зберігання аграрно-продовольчої продукції та проміжної продукції промислової переробки;
- сприяння зацікавленості посольств та дипломатичних місій України в просуванні вітчизняної аграрно-продовольчої продукції на світові ринки та розширення їх географії [50].

2.2 Оцінка індикаторів продовольчої безпеки України

Зміст поняття продовольчої безпеки має розкриватися в системі критеріїв і показників, які дають всебічну характеристику її поточного стану, динаміки і тенденцій України, то її здійснимо на основі індикаторів, якими змін. При цьому особливо важливим є наявність індикаторів і критеріїв, за

допомогою яких ООН (ФАО) можна як якісно, так і кількісно оцінити рівень продовольчої безпеки держави.

Визначено такі індикатори продовольчої безпеки:

1) добову енергетичну цінність раціону людини, яка визначається як сума добутків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їх енергетичної цінності;

2) забезпечення раціону людини основними видами кількісної оцінки рівня продовольчої безпеки залишається дискусійним і потребує постійного моніторингу та аналізу;

3) достатність запасів зерна у державних ресурсах, що визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному резерві та обсягами України, дослідження динамічних змін основних показників обсягів та структури споживання базових продуктів у перерахунку на зерно. Граничним критерієм для продуктів харчування, індикаторів доступності продовольства зазначеного показника вважається його 17% рівень, що відповідає 60 дням споживання;

4) економічну доступність продуктів, що визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств. Граничним критерієм для зазначеного показника вважається його 60% рівень;

5) диференціацію вартості харчування за соціальними групами, що відстежується в динаміці та розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20% домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20% домогосподарств з найменшими доходами;

6) ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, що відстежується в динаміці та визначається у натуральному виразі як добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення;

7) продовольчу незалежність за окремим продуктом, що визначається як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту у натуральному

виразі та ємністю його внутрішнього ринку. Граничним критерієм для зазначеного показника вважається його 30% рівень.

Таблиця 2.2 - Споживання основних продуктів харчування населенням України в 2019 р. на одну особу, кг

Показник	Продукти харчування									
	М'ясо і м'ясопродукти	Молоко і молокопродукти	Яйця, шт.	Риба і рибопродукти	Цукор	Олія	Картопля	Овочі та баштанні	Плоди, ягоди	Хліб і хлібні вироби
Раціональні норми	80	380	290	20	38	13	124	161	90	101
Мінімальні норми	52	341	231	12	32	8	96	105	68	94
1990	68	373	272	17,5	50	11,6	131	102	47	141
1995	39	244	171	3,6	32	8,2	124	97	33	128
2000	32,8	199,1	166	8,4	36,8	9,4	135,4	101	29,3	124,9
2005	39,1	225,6	238	14,4	38,1	13,5	135,6	120	37,1	123,5
2010	52	206,4	290	14,5	37,1	14,8	128,9	143	48	111,3
2015	51	210	280	8,6	36	12,3	138	161	51	103
2016	51	210	280	8,6	36	12,3	138	161	51	101
2017	51,7	200	273	10,8	30,4	11,7	143,4	159	52,8	100,8
2017 у % до 1990	76,1	53,6	73,2	61,7	60,1	100,1	109,5	121,4	112,4	71,5
Мінімальні норми	99,4	58,7	118,2	90	95	146,3	149,4	151,4	151,4	107,2
Раціональні норми	71,4	52,6	94,1	54	80	90	115,6	98,8	98,8	99,8

Джерело: [51]

Індикатор 1. Добова енергетична цінність раціону людини. За калорійністю харчування Україна за роки кризи перейшла від рівня розвинених країн до нижньої межі продовольчої безпеки (2600 ккал), а за споживанням протеїнів тваринного походження опинилася нижче цієї межі. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, "межа енергетичної насиченості раціону харчування, нижче якої починається голодування з незворотними фізіологічними змінами, дорівнює 1500 ккал на добу" [52].

У 2019 році, як і у три попередні, відбулося скорочення середньодобової поживності раціону українця. За даними статистики, у минулому році в середньому українці споживали 2707 ккал на добу, або на 35 ккал менше, ніж роком раніше. При цьому калорійність раціону все ще на 8% перевищує гранично допустимий рівень для цього індикатора — 2500 ккал.

Слід зазначити, що 29% середньодобового раціону забезпечувалося за рахунок споживання продукції тваринництва. Порівняно із країнами ЄС, середньодобова калорійність раціону в Україні є досить низькою. Так, у середньому по ЄС-28 калорійність становить 3400 ккал, що на чверть більше, ніж в Україні. При цьому частка в раціоні продуктів тваринного походження в ЄС знаходиться на такому ж рівні, як в Україні, тобто складає 29%.

Калорійність середньодобового раціону харчування все ще залишається значущим показником забезпечення продовольчої безпеки як в Україні, так і в інших країнах світу. Разом з тим, у багатьох країнах існують групи населення, які мають необхідний достаток для забезпечення власного збалансованого харчування.

Основною метою досягнення продовольчої безпеки є забезпечення споживання населенням продуктів харчування в обсягах, відповідних раціональним нормам споживання харчових продуктів. Відповідно, рівень споживання продуктів харчування в порівнянні з раціональними нормами є найважливішим показником забезпечення продовольчої безпеки в регіоні.

Індикатор 2. Достатність споживання окремого продукту (табл. 2.3, табл. 2.4). На окрему увагу заслуговує такий показник продовольчої безпеки в сфері споживання, як споживання харчових продуктів на душу населення. Цей показник багато в чому є інтегральним, характеризуючи одночасно різні аспекти продовольчої безпеки: і наявність продовольства на внутрішньому ринку, і його економічну та фізичну доступність, про що мова піде в третьому розділі. Стійкий високий рівень споживання продуктів харчування за інших рівних умов дає підстави зробити висновки про стабільність продовольчого

забезпечення, а аналізуючи структуру споживання харчових продуктів, можна характеризувати повноцінність харчування.

Таблиця 2.3 - Індикатори достатності споживання продуктів харчування (на одну особу за рік; кілограмів)

Вид продукту харчування	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Хліб і хлібопродукти	1,22	1,1	1,07	1,07	10,2	1	1
М'ясо і м'ясопродукти	0,49	0,65	0,7	0,67	0,64	0,64	0,65
Молоко і молокопродукти	0,59	0,54	0,58	0,58	0,55	0,55	0,53
Риба і рибодукти	0,72	0,73	0,73	0,55	0,48	0,48	0,54
Яйця, шт.	0,82	1	1,07	1,06	0,92	0,92	0,94
Овочі та баштанні	0,78	0,89	1,01	1,01	1,02	1,02	0,99
Плоди, ягоди та виноград	0,53	0,41	0,63	0,58	0,55	0,55	0,59
Картопля	1,09	1,04	1,09	1,13	1,03	1,03	1,16
Цукор	1	0,98	0,98	0,95	0,88	0,88	0,8
Олія рослинна всіх видів	1,03	1,13	1,02	1,01	0,9	0,9	0,9

Джерело: розраховано за даними офіційного сайту Державної служби статистики України

Україна втратила половину докризового рівня споживання м'ясопродуктів і відтоді цей показник не вдається підвищити. Інша проблема — вітамінна насиченість харчування, за душевим споживанням фруктів і ягід Україна відстає від розвинутих країн у 4 рази [53].

Наприкінці 90-х років, як свідчать дані таблиці 2.4, рівень продовольчої безпеки України знизився до критично небезпечної межі. Критично небезпечним вважається рівень споживання продовольства у половинному обсягу від науково обґрунтованих раціональних нормативів, до яких Україна наблизилась у 1988—1989 рр. Насамперед це стосується м'яса і риби, а також яєць, молочних продуктів, плодово-ягідної продукції та винограду. Такий стан

є результатом різкого падіння обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та основних видів продуктів харчування.

Таблиця 2.4 - Індекс заробітної плати

Регіон	Індекс заробітної плати (до попереднього року)				
	2015	2016	2017	2018	2019
Україна	1,149	1,079	1,065	1,205	1,235
Столичний	1,152	1,074	1,062	1,198	1,234
Північно-Східний	1,147	1,069	1,061	1,188	1,208
Донецький	1,134	1,077	1,02	1,162	1,264
Придніпровський	1,123	1,068	1,092	1,211	1,185
Центральний	1,156	1,072	1,062	1,182	1,222
Подільський	1,17	1,086	1,074	1,188	1,221
Карпатський	1,151	1,072	1,062	1,208	1,253
Північно-Західний	1,168	1,103	1,061	1,192	1,225
Причорноморський	1,147	1,087	1,067	1,21	1,248

Джерело: розраховано за даними офіційного сайту Державного комітету статистики України

Середньодушкове споживання олії, яєць, картоплі та овочів та баштанних протягом досліджуваного періоду стійко перевищує мінімальну межу норми споживання. Майже відповідає мінімальній нормі споживання м'яса і м'ясопродуктів, риби і рибопродуктів, цукру, хліба та хлібопродуктів, відстає від нижньої межі норми на всьому розглянутому проміжку часу споживання молока і молокопродуктів.

У 2017 році середньодушкове споживання продуктів харчування покращилося по 5 із 10 основних продовольчих груп, а саме споживання м'яса зросло на 0,3 кг, риби на 1,2 кг, фруктів — на 3,1 кг, картоплі — 3,6 кг, яєць на 6 штук.

Досить помітний "провал" у середньодушовому споживанні у минулому році відбувся по молочній групі. Споживання молока і молокопродуктів скоротилося на 9,5 кг і склало 200 кг на особу на рік, що є одним із найнижчих показників за останні 20 років та забезпечує лише 53% від раціональної норми. Низькі показники покриття раціональної норми спостерігаються і по інших,

найбільш вартісних для споживача групах продовольства: рибі та рибопродуктах — 54%, фруктах 59%, м'ясу та м'ясопродуктах — 65%.

Як і попередні роки, по найбільш економічно доступних продовольчих групах, споживання знаходилося у межах, або вище визначених раціональних норм, до таких видів продуктів: хлібопродуктах, картоплі, овочах, яйцях та олії [54].

У 2017 р. (як майже і за всіма досліджуваними роками) середньодушове споживання лише по двох найменш вартісних групах (хліб та хлібопродукти картопля) досягло, або перевищило рекомендований рівень. По інших групах коефіцієнт достатності споживання був меншим одиниці. Особливо суттєве відставання відмічається по продукції тваринного походження та плодово-ягідній продукції. Так, рекомендований рівень по м'ясу забезпечено на 65%, молоку — на 53%, рибі — на 54%, плодах та ягодах — на 59%.

Як показало проведене дослідження, аналіз рівня споживання продуктів харчування ускладнюється рядом обставин. Одним з такого роду обставин є те, що в країні інституційно не закріплені норми споживання населенням харчових продуктів, відповідно до яких необхідно оцінювати рівень споживання.

Індикатор 3. Щільність автомобільних доріг. Індикатор щільності автомобільних доріг використовується ФАО для оцінки фізичної доступності продовольства для населення. Чим вища концентрація доріг на одиницю площі, тим легше забезпечити доставку продовольства у будь-який куточок країни. В Україні у 2017 році на 100 кв. км площі припадало 28 км автодоріг, що є одним із найнижчих показників серед європейських країн.

Індикатор 4. Економічна доступність продуктів харчування. Фізична доступність продовольства визначається співвідношенням кількості продовольства на внутрішньому ринку і необхідних обсягів відповідних видів продуктів харчування з урахуванням поставок спецспоживачів. Під економічною доступністю продовольства розуміється можливість для різних груп споживачів купувати продовольчі товари в нормативному розмірі на

ринку, а також отримувати їх по неринковим каналах (наприклад, з особистих підсобних господарств).

Таблиця 2.5 - Залежність внутрішнього ринку України від імпорту продуктів харчування

Вид продукту харчування	Імпорт продуктів, тис. т			Ємність внутрішнього ринку, тис. т			Індикатор імпортозалежності, %		
	2005	2010	2019	2005	2010	2019	2005	2010	2019
Хліб і хлібопродукти	226	175	209	5817	5106	5556	3,9	3,4	3,7
М'ясо і м'ясопродукти	325	378	233	1844	2384	2195	17,6	15,9	10,6
Молоко і молокопродукти	112	273	132	10625	9470	8496	1,1	2,9	1,6
Риба і рибопродукти	471	407	338	680	667	645	69,3	61	73,5
Яйця, шт.	5	7	7	647	767	670	0,8	0,9	0,8
Овочі та баштанні	100	311	129	5663	6581	678	1,8	4,7	1,9
Плоди, ягоди та виноград	860	1130	818	1750	2203	2242	49,1	51,3	36,5
Картопля	5	30	40	6386	5914	6091	0,1	0,5	0,3
Цукор	177	90	7	1795	1704	1290	9,9	5,3	0,5
Олія рослинна всіх видів	264	319	239	635	680	496	41,6	46,9	48,2

Джерело: [58]

Забезпечення економічної доступності продовольства передбачається досягати шляхом впливу на рівноважний рівень цін продуктів харчування і на доходи населення. Цільовий індикатор — частка витрат на продовольство від загальних витрат населення, яка не повинна перевищувати 60 відсотків, а в перспективі 3035 відсотків. При цьому в країні повинні бути створені умови, що гарантують можливість для всіх соціальних груп населення споживати продовольство відповідно до медичних норм.

У 2017 році середньомісячні загальні сукупні споживчі витрати одного домогосподарства [54] складали 6634,12 гривні на місяць. При цьому щомісяця домогосподарством на харчування спрямовувалося в середньому

3423,71 [54] гривні. Тобто, основною статтею споживчих витрат домогосподарства були витрати на харчування, частка яких у становила 51,6% при 60-ти відсотковому граничному критерії. Порівняно з попереднім роком даний показник зменшився на 1,9 відсоткових пункти. Проте, незважаючи на певне покращення економічної доступності продуктів харчування для українців, частка витрат на придбання харчування у 4—5 разів перевищує аналогічні показники європейських країн.

На відміну від України у ЄС-28 витрати на продукти харчування не перевищують 12% всіх споживчих витрат, а основною затратною статтею у домогосподарствах країн Євросоюзу є витрати на житло та енергоносії, на які припадає майже чверть таких витрат.

Згідно зі статистичними даними зазначено, що стосується структури споживчих продовольчих витрат, то порівняно з попереднім роком значних змін тут не спостерігалось, перше місце посідають витрати на: м'ясо і м'ясопродукти — 24% (827 грн на домогосподарство на місяць), хліб і хлібопродукти — 15% (511 грн), молоко і молочні продукти — 14% (494 гривні) [54].

У регіональному розрізі найменша частка на продукти харчування від сукупних споживчих витрат 45,4% — зафіксована у домогосподарствах Запорізької області. Натомість домогосподарства Рівненської області на продовольство витрачали 58,6% від своїх споживчих сукупних витрат. Загалом у 13 областях частка витрат на продукти харчування перевищувала середній показник по Україні.

На думку Бабич М.М., "для того, щоб реально вирішити проблему продовольчого забезпечення в Україні, необхідна нова модель економічного розвитку, в якій пріоритетом має стати стимулювання зростання при справедливому розподілі доходів з тим, щоб можна було розширити внутрішній ринок країни, при одночасному створенні додаткових робочих місць, забезпеченні підвищення заробітної плати і, зокрема, відновлення купівельної спроможності мінімальної заробітної плати, яка сьогодні

використовується в якості орієнтовного показника рівня доходу найбідніших верств населення" [51].

Індикатор 5. Диференціація вартості харчування за соціальними групами. Доходи населення є індикатором економічної доступності продовольства. За даними Державної служби статистики, "реальні доходи українців у 2017 році у зіставленні з попереднім роком збільшились на 9,0 %, а у 2016 році у зіставленні з попереднім 2015 роком спостерігалось зменшення доходів на 22,0 %, номінальні доходи населення минулого року зросли на 15%, а наявний дохід, який може бути використаний населенням на придбання товарів та послуг, збільшився на 15,6 %. У розрахунку на одну людину наявний дохід у 2017 році становив 49,1 тис. грн, що на 5,1 тис. грн більше, ніж у 2016 році, домінуючою складовою доходів громадян України є заробітна плата і соціальна допомога. У структурі доходів українців заробітна плата у 2017 році становила 41,8 %, тоді як у 2016 році її частка становила близько 39,0 %, соціальні виплати у 2017 році становили 35,9 % доходів громадян проти 37,8 % у 2016 році" [54]. Зазначимо, що хоча рівень заробітної плати за досліджуваний період зріс, на благополуччі населення це не відобразилося враховуючи темп інфляційних процесів (табл. 2.7).

Якщо аналізувати витрати населення на харчування, то у 2017 році 20% домогосподарств з найбільшими доходами (вищий квінтіль) в середньому витрачали на харчування 4464 гривні на місяць, а 20% домогосподарств з найменшими доходами (нижчий квінтіль) — 2762 гривні. Виходячи з цього, коефіцієнт диференціації вартості харчування за соціальними групами становив 1,62 проти 1,59 у 2016 році, найбільша диференціація у споживанні у межах вищого та нижчого квінтілів не один рік поспіль спостерігається по продукції тваринного походження (м'ясо, риба, молоко), а також фруктовоягідній групі (у 1,7 — 2,0 рази). Домогосподарства, які за рівнем середньодушових еквівалентних доходів належать до першого квінтіля практично перебувають на межі продовольчої небезпеки, оскільки частка їх

споживчих витрати на продовольство наближається до порогового критерія [64].

Отже, можна зробити висновок про низький рівень економічної доступності продовольства для певної частини населення України. Багато з них змушені витратити на продукти харчування більшу частину своїх доходів. Тенденція до зростання частки витрат на харчування в загальній витратах на кінцеве споживання продовжується. А свідчити про погіршення економічної доступності продуктів харчування для населення і про загальний погіршенні рівня життя в країні.

Індикатор 6. Продовольча незалежність за окремим продуктом (табл. 4). Задоволення потреб населення у продовольстві, у межах його купівельної спроможності переважно забезпечується за рахунок продукції вітчизняного виробництва.

Водночас по трьох групах продовольства частка імпорту традиційно перевищує встановлений 30-ти відсотковий граничний критерій для цього індикатора. Найвищий рівень імпортозалежності — майже 73% відмічався по групі "риба і рибопродукти", оскільки 90% імпортних поставок припадає на види риб, які видобуваються виключно у водах морських економічних зон інших держав, що пов'язано з особливостями їх біологічного циклу.

Перевищення граничного критерію по групі "олії рослинні", обумовлено імпортом тропічних олій (пальмова та кокосова олії займають понад 90% імпорту), які користуються активним попитом у вітчизняних виробників харчової промисловості. Імпортозалежність по групі "плоди та ягоди" пов'язана із ввезенням значних обсягів екзотичних плодів, культивування яких не властиве для України (банани, цитрусові, ківі тощо).

У 2017 році, як і у три попередні, відбулося скорочення середньодобової поживності раціону українця. В 2017 році середньодушове споживання продуктів харчування покращилося по 5 із 10 основних продовольчих груп, а саме споживання м'яса зросло на 0,3 кг, риби на 1,2 кг, фруктів — на 3,1 кг, картоплі — 3,6 кг, яєць на 6 штук. По найбільш економічно доступних

продовольчих групах, споживання знаходилося у межах, або вище визначених раціональних норм, до таких видів продуктів: хлібопродуктах, картоплі, овочах, яйцях та олії. В 2017 р. середньодушове споживання лише по двох найменш вартісних групах (хліб та хлібопродукти картопля) досягло, або перевищило рекомендований рівень. По інших групах коефіцієнт достатності споживання був меншим одиниці. Основною статтею споживчих витрат домогосподарства були витрати на харчування, частка яких у становила 51,6% при 60-ти відсотковому граничному критерії. На відміну від України у ЄС28 витрати на продукти харчування не перевищують 12% всіх споживчих витрат. Зазначимо, що хоча рівень заробітної плати за досліджуваний період зріз, на благополуччі населення це не відобразилося враховуючи темп інфляційних процесів. Задоволення потреб населення у продовольстві, у межах його купівельної спроможності переважно забезпечується за рахунок продукції вітчизняного виробництва.

2.3 Економічний аналіз стану продовольчого забезпечення населення України

Оцінку стану продовольчої безпеки здійснено авторами дослідження відповідно до Методики визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 № 1379 "Деякі питання продовольчої безпеки". Для аналізу були взяті основні індикатори продовольчої безпеки, для розрахунку яких було зібрано достатньо статистичної інформації.

Індикатор 1. Добова енергетична цінність раціону людини.

У 2019 році середньодобова поживність раціону українця становила 2742 ккал, що на 9,7 % перевищує граничний критерій (2500 ккал). Порівняно із 2018 роком споживання калорій населенням України зменшилось на 2,1 %.

Рисунок 2.6 - Динаміка калорійності середньодобового споживання продуктів харчування населенням України за період 1990 – 2019 рр.

Джерело: [65]

В Україні населення в середньому споживає недостатню кількість продуктів тваринного походження, про що свідчить незбалансованість їх раціону за цим показником. 2019 рік став третім роком поспіль, коли відбувалося скорочення середньодобової поживності раціону на душу населення, яке понизилось до рівня початку 2000-х років. За даними Державної служби статистики, у 2019 році в середньому українці споживали 2742 ккал на добу, або на 57 ккал менше, ніж роком раніше (рис. 2.6). При цьому калорійність раціону все ще на 10% перевищує гранично допустимий рівень для цього індикатора – 2500 ккал. Як і у попередні роки, основну частину калорій населення України споживало за рахунок продукції рослинного походження. Натомість лише 29,0 % середньодобового раціону забезпечується за рахунок споживання продукції тваринного походження, що більше ніж у 2 рази нижче за встановлений мінімальний критерій (55%). При цьому, порівняно з 2018 роком кількість калорій, яку споживало населення у вигляді харчових продуктів тваринного походження знизилась на 3,6%. Статистичні дані доводять, що середньостатистичний українець тяжіє до вегетаріанства. Щодня житель України споживав в середньому 84 грами

протеїнів, що є одним із найнижчих показників серед країн Європи та на 18% менше середнього рівня цього показника у розвинених країнах (103 грами на добу) [66].

Індикатор 2. Достатність споживання окремого продукту.

Оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання продуктів харчування особою впродовж року відповідає раціональній нормі [33], тобто коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням дорівнює одиниці. У 2019 році середньодушкове споживання продуктів харчування погіршилося у 6 із 10 основних продовольчих груп: молокопродукти, яйця, фрукти, цукор, олія, хлібопродукти.

Як свідчать данні таблиці 1 тільки по трьох, найбільш економічно доступних продовольчих групах, споживання знаходилося на рівні (або перевищило) встановлену раціональну норму: хліб та хлібопродукти; овочі та баштанні; картопля.

По інших групах коефіцієнт достатності споживання був меншим одиниці. У 2019 році в Україні по більшості основних груп продовольства фактичне споживання знаходилося нижче раціональних норм. особливо помітне відставання фактичного споживання плодово-ягідної, м'ясо-молочної та рибної продукції від раціональних норм, зокрема, рекомендований рівень по м'ясу забезпечено на 64%, молоку та плодах – на 55%, рибі – на 48% [67].

Як і в попередні роки фактичне споживання за продовольчою групою "картопля" перевищує раціональну норму на 13%, що є свідченням незбалансованості харчування населення, яке намагається забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок більш економічно доступних продуктів.

Індикатор 3. Економічна доступність продуктів харчування.

У 2019 році середньомісячні загальні сукупні витрати одного домогосподарства складали 5720,37 грн. на місяць, а сукупні споживчі витрати – 5331,53 грн. на місяць (рис. 2.7).

Таблиця 2.7 - Розрахунок індикатора достатності споживання продуктів харчування в 2019 р., на особу на рік, кг

Вид продукту харчування	Раціональна норма (розрахунки МОЗ України)	Фактичне споживання у 2019 році (дані Держстату)	Індикатор достатності споживання	Довідково: фактичне споживання у 2011 р. (дані Держстату)
Хліб і хлібопродукти	101	101	1	110,4
М'ясо і м'ясопродукти	80	51,4	0,64	51,2
Молоко і молокопродукти	380	209,5	0,55	204,9
Риба і рибопродукти	20	9,6	0,48	13,4
Яйця, шт.	290	267	0,92	310
Овочі та баштанні	161	163,7	1,02	162,8
Плоди, ягоди та виноград	90	49,7	0,55	52,6
Картопля	124	139,8	1,13	139,3
Цукор	38	33,3	0,87	38,5
Олія рослинна всіх видів	13	11,7	0,9	13,7

Джерело: [69]

При цьому щомісяця домогосподарством на харчування спрямовувалося в середньому 2944,32 гривні. Тобто, індикатор економічної доступності становив 51,5% при його 60-ти відсотковому граничному критерії. Порівняно з 2018 роком даний показник зменшився на 1,7 відсоткових пункти.

Якщо ж брати до уваги не загальні, а лише споживчі сукупні витрати домогосподарств, то частка витрат на продукти харчування склала 55,3% (у 2018 році 58,9%). На перший погляд, ніби відбулося покращення економічної доступності населення України до продовольства. Проте, взявши до уваги проаналізовані попередні два індикатори щодо калорійності раціону та достатності споживання окремих продуктів, де зафіксовано помітне погіршення, слід розуміти, що тут відбулася лише математична гра цифр.

Тобто, у даному випадку, мова йде не про покращення економічного доступу до продуктів харчування за рахунок зростання купівельної спроможності українців, а про переорієнтацію сімейних бюджетів на оплату ЖКП, навіть на шкоду якості та кількості харчування (підтверджується показниками індикатора 1 та 2).

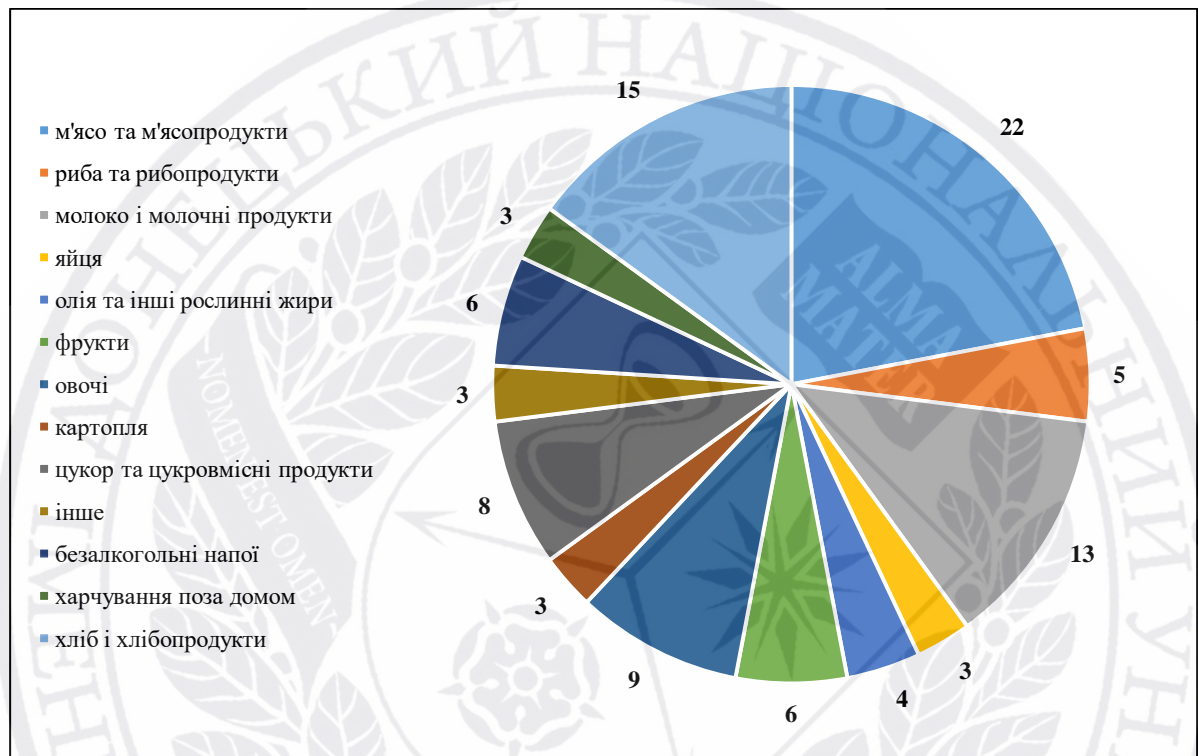

Рисунок 2.7 - Структура витрат домогосподарств України у 2019 році, %

Джерело: [76]

У регіональному розрізі найменша частка на продукти харчування від сукупних споживчих витрат – 48,1% зафіксована у домогосподарствах Луганської області. Натомість домогосподарства Рівненської області на продовольство витрачали 63,2% від своїх споживчих сукупних витрат, що на 3,2 відн. пункти перевищує встановлений граничний критерій для цього індикатора. Порівняння структури споживчих витрат на продовольство в Україні з окремими країнами ЄС, пострадянського простору та держави. Питома вага витрат на харчування в Україні подекуди в 4-5 разів вища, ніж у країнах ЄС.

Що стосується структури споживчих витрат на продукти харчування, то порівняно з попереднім роком значних змін тут не спостерігалось. Перше місце посідають витрати на: м'ясо і м'ясопродукти – 22% (657 грн. на домогосподарство на місяць), хліб і хлібопродукти – 15 % (439 грн.), молоко і молочні продукти – 13 % (386 гривень) [68].

Індикатор 4. Диференціація вартості харчування за соціальними групами.

У 2019 році 20% домогосподарств з найбільшими доходами (вищий квінтіль) в середньому витрачали на харчування 3650,14 гривні на місяць, а 20% домогосподарств з найменшими доходами (нижчий квінтіль) – 2289,53 гривні (табл. 2.9).

Таблиця 2.8 - Диференціація обсягів продовольчого споживання в 2019 р. (в середньому на місяць на особу, кг)

Вид продукту харчування	Споживання за квінтільними (20%) групами в залежності від розміру сукупних доходів		Співвідношення вищого і нижчого квінтилів
	Перший квінтіль (нижчий)	Останній квінтіль (вищий)	
Хліб і хлібопродукти	7,6	9,1	1,2
М'ясо і м'ясопродукти	3,6	6,1	1,69
Молоко і молокопродукти	14,7	25,1	1,7
Риба і рибопродукти	1	1,6	1,6
Яйця, шт.	17,1	21,8	1,27
Овочі та баштанні	7,3	11,1	1,52
Плоди, ягоди та виноград	6	7,1	1,18
Картопля	2,3	4,8	2,09
Цукор	2,3	3,3	1,43
Олія рослинна всіх видів	1,4	1,70	1,21

Джерело: [70]

Виходячи з цього, коефіцієнт диференціації вартості харчування за соціальними групами становив 1,59 проти 1,48 у 2018 році. Найбільша диференціація у споживанні у межах вищого та нижчого квінтилів не один рік

поспіль спостерігається по продукції тваринного походження (м'ясо, риба молоко), а також фруктових груп (у 1,7 – 2,1 рази). Необхідно звернути увагу на те, що українці, які за рівнем середньодушових еквівалентних доходів належать до першого квінтиля (середньодушові еквівалентні доходи не перевищують 1680 грн.), практично перебувають на межі продовольчої небезпеки, оскільки частка їх споживчих витрати на продовольство перевищує встановлений граничний критерій у 60% та становить 60,4%.

Індикатор 5. Продовольча незалежність за окремим продуктом.

Задоволення потреб населення у продовольстві, у межах його купівельної спроможності у 2019 році, як фактично у всі роки незалежності України, забезпечувалося, переважно, за рахунок продукції вітчизняного виробництва. Водночас по трьох групах продовольства частка імпорту традиційно перевищує встановлений 30-ти % граничний критерій для цього індикатора [71].

Як свідчать данні таблиці 3 найвищий рівень імпортозалежності (майже 75%) відмічався по групі "риба і рибопродукти", оскільки 90% імпортних поставок припадає на види риб, які видобуваються виключно у водах морських економічних зон інших держав, що пов'язано з особливостями їх біологічного циклу. Як зазначалось, найбільш уразливими позиціями, з точки зору імпорту продуктів харчування залишаються позиції "риба та рибопродукти", "плоди, ягоди та виноград", "олія рослинна всіх видів", частка імпорту за цими групами у загальному споживанні відповідно становить 74,6; 34,5 та 44,1 %.

Перевищення граничного критерія по групі "олії рослинні", обумовлено імпортом тропічних олій (пальмова та кокосова олії, які займають понад 90% імпорту), тому що користуються активним попитом у вітчизняних виробників харчової промисловості.

Імпортозалежність по групі "плоди та ягоди" пов'язана із ввезенням значних обсягів екзотичних плодів, культивування яких не властиве для України (банани, цитрусові, ківі тощо).

Таблиця 2.9 - Розрахунок імпортозалежності за групами продовольства
в 2019 р., тис. т

Вид продукту харчування	Імпорт продуктів у 2019 році у перерахунку на основний продукт	Ємність внутрішнього ринку	Відсоток імпортозалежності, %	
			2019	Довідково: 2018
Хліб і хлібопродукти	192	5745	3,3	3,2
М'ясо і м'ясопродукти	182	2195	8,3	7,3
Молоко і молокопродукти	105	8942	1,2	0,9
Риба і рибопродукти	306	410	74,6	64,6
Яйця, шт.	87	11409	0,8	1,6
Овочі та баштанні	136	6984	1,9	1,4
Плоди, ягоди та виноград	732	2119	14,5	27
Картопля	7	5966	0,5	0,3
Цукор	5	1420	0,4	0,3
Олія рослинна всіх видів	219	497	44,1	30,5
із неї олія соняшникова	1	450	0,2	0,2

Джерело: [73]

Основну частину імпорту плодово-ягідної продукції складають екзотичні види фруктів (цитрусові, банани, фініки, ананаси тощо), питома вага яких у загальному обсязі імпорту плодово-ягідної продукції у 2019 році становила майже 70 %.

Підсумовуючи економічний аналіз стану продовольчого забезпечення населення України виділено 4 основних причин, що запобігають якісному управлінню адресною продбезпекою в Україні. По-перше, незбалансоване споживання продуктів харчування населенням та високо ризикований стан забезпечення продовольством в Східних регіонах України, які потерпають від зовнішньої агресії. По-друге, викликає занепокоєння гальмування в запровадженні європейських норм та науково обґрунтованих підходів до визначення продовольчих потреб для різних еко-географічних регіонів та груп населення, а також відсутність на державному рівні співпраці зі Світовим

продовольчим фондом. По-третє, висока частка витрат домогосподарств на продукти харчування у структурі загальних витрат свідчить про низький рівень середніх доходів населення України. По-четверте, ситуація з продовольчим забезпеченням загострюється через неконтрольоване зростання цін на сільгосппродукцію на внутрішньому ринку та відсутністю належного державного нагляду за безпечністю продуктів харчування на ринку. Частка витрат на харчування у структурі споживчих витрат склала у 2019 році 55,3 % проти 58,9% у 2018 році. Насправді покращення економічної доступності населення до продовольства за рахунок зростання купівельної спроможності не сталося. Відбулась лише переорієнтація родинних бюджетів на оплату ЖКП, навіть на шкоду харчуванню. В той самий час у країнах ЄС витрати на харчування у структурі споживчих витрат населення у 4,5 рази менші і становлять 12% [80].

Висновки до розділу 2

З використанням поліноміальної, логарифмічної та ступеневої функцій проаналізовано динаміку експорту та виручки від експорту таких сільськогосподарських культур: зерна пшениці, зерна кукурудзи, соєвих бобів та насіння ріпаку й визначено, що за період 2000-2018 рр. експорт аграрно-продовольчої продукції збільшився в 13,5 рази і в структурі загальних валютних надходжень країни становить понад 39,3%. Проте його товарна структура має сировинне спрямування.

Розвиток зовнішньої торгівлі аграрно-продовольчою продукцією потребує раціоналізації її товарної структури та активної державної підтримки, що має базуватися на наступних принципах:

- прискорення впровадження міжнародних та європейських стандартів безпеки та якості продуктів харчування і мотиваційних чинників щодо їх зростання та збільшення обсягів експорту;

- впровадження системи моніторингу експортно-імпортних операцій з країнами світу з метою виявлення і відповідного реагування на кон'юнктурні зміни на зовнішніх аграрно-продуктових ринках;

- забезпечення підтримки інвестицій у будівництво промислових потужностей з новітніми технологіями глибокої переробки, доробки, довготривалого зберігання аграрно-продовольчої продукції та проміжної продукції промислової переробки;

- сприяння зацікавленості посольств та дипломатичних місій України в просуванні вітчизняної аграрно-продовольчої продукції на світові ринки та розширення їх географії.

Розраховано індикатор достатності споживання продуктів харчування та визначено, що, як і в попередні роки, фактичне споживання за продовольчою групою "картопля" перевищує раціональну норму на 13%, що є свідченням незбалансованості харчування населення, яке намагається забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок більш економічно доступних продуктів.

Розраховано імпортозалежність за групами продовольства. Основну частину імпорту плодово-ягідної продукції складають екзотичні види фруктів (цитрусові, банани, фініки, ананаси тощо), питома вага яких у загальному обсязі імпорту плодово-ягідної продукції у 2019 році становила майже 70 %.

Підсумовуючи економічний аналіз стану продовольчого забезпечення населення України виділено 4 основних причин, що запобігають якісному управлінню адресною продбезпекою в Україні. По-перше, незбалансоване споживання продуктів харчування населенням та високо ризикований стан забезпечення продовольством в Східних регіонах України, які потерпають від зовнішньої агресії. По-друге, викликає занепокоєння гальмування в запровадженні європейських норм та науково обґрунтованих підходів до визначення продовольчих потреб для різних еко-географічних регіонів та груп населення, а також відсутність на державному рівні співпраці зі Світовим продовольчим фондом. По-третє, висока частка витрат домогосподарств на продукти харчування у структурі загальних витрат свідчить про низький

рівень середніх доходів населення України. По-четверте, ситуація з продовольчим забезпеченням загострюється через неконтрольоване зростання цін на сільгосппродукцію на внутрішньому ринку та відсутністю належного державного нагляду за безпечністю продуктів харчування на ринку. Частка витрат на харчування у структурі споживчих витрат склала у 2019 році 55,3 % проти 58,9% у 2018 році.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1 Проблеми продовольчої безпеки України

У ХХІ ст. продовольча проблема досі залишається невирішеною: на глобальному рівні спостерігається певна полярність – надлишок продовольства та недоїдання. У світі, де продовольства виробляється набагато більше, ніж споживається, більш ніж 815 мільйонів чоловік - а це 1 з 9 жителів планети - голодують щодня. Більш того, кожен третій житель страждає від різного ступеня недоїдання [10]. Найбільший дефіцит їжі відчувають жителі в країнах Африки: Замбії, Намібії та Центральної Африканської Республіки. Тому продовольча безпека стоїть на другому місці в переліку «Глобальних цілей сталого розвитку» ООН [83].

На сьогодні існують різні наукові підходи, що пояснюють сутність глобальної продовольчої проблеми. Зокрема, в монографії А. Голікова, О. Довгала «Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації» пропонується наступне визначення глобальної продовольчої проблеми: «...це систематичне недостатнє задоволення першочергової потреби людини у повноцінному харчуванні, яке має всесвітній характер поширення та несе загрозу для здоров'я, насамперед, малозабезпеченого населення світу [84, С. 212].

На думку авторів, виділити єдину причину загострення глобальної продовольчої проблеми неможливо. Саме сукупність різноманітних чинників створює цей виклик для суспільства. До причин виникнення глобальної продовольчої проблеми відносяться [84, С. 212]: неефективне державне управління; зростання населення, що випереджає виробництво продовольства; виснаження сільськогосподарських ресурсів; недостатність коштів для придбання їжі, бідність; брак знань для ефективного ведення сільського господарства; проблеми урбанізації; зменшення площі та родючості орних земель, забруднення навколишнього середовища та ін.

Недостатність харчування має декілька середньодобового раціону харчування людей [94]: різних форм, що залежать від конкретного рівня:

1) хронічний голод – крайній прояв продовольчої проблеми, зумовлений бідністю і, відповідно, надзвичайно низькою купівельною спроможністю населення. Хронічний голод називають абсолютним. Він характеризується нестачею або повною відсутністю мінімальної кількості продуктів харчування, необхідної для підтримки життя організму;

2) епідемічний голод – спалахи голоду, викликані посухами, повеннями та іншими тимчасовими явищами;

3) неповна відповідність фактичного споживання населення нормативу за калорійністю або «прихований» голод, який характеризується хронічним споживанням неякісних продуктів харчування з низьким вмістом поживних елементів і вітамінів, необхідних для підтримання активної життєдіяльності організму, що викликає численні захворювання і знижує середню тривалість життя.

Отже, поряд із проблемами голоду та недоїдання, існує й нагальна проблема «прихованого» голоду і споживання шкідливих речовин разом із їжею, які в умовах глобалізації набувають всесвітнього масштабу та становлять не меншу загрозу для здоров'я населення, ніж загальноприйняті складові.

Разом з тим, продовольчу проблему не можна розглядати окремо від інших складних ситуацій глобального рівня. Глобальні проблеми тісно пов'язані та взаємодіють одна з одною, зокрема, енергетична і сировинна проблеми співвідносяться з екологічною, екологічна – з демографічною, демографічна – з продовольчою і т. д. [88, С. 78].

На думку О.Т. Богомолова, впоратись з продовольчими проблемами дозволяє неоліберальна модель глобалізації, яка пропагується заможними державами і контрольованими ними міжнародними організаціями. При цьому, провідна ідея «вільного ринку» полягає у тому, що чим менше держави окремо і через міжнародні органи будуть намагатися регулювати виробництво

продовольства і торгівлю ним, тим швидше вільна ринкова конкуренція зробить свою справу. Угода СОТ щодо сільського господарства власне спрямована на «створення чесної, ринково орієнтованої системи торгівлі продовольством». Її завдання – усунути існуючі обмеження і «деформації» на світовому продовольчому ринку, а також призупинити накопичення в низці розвинених держав надлишків зерна і м'ясо -молочних продуктів, ліквідуючи практику бюджетного субсидіювання сільськогосподарських виробників і протекціонізму щодо їхньої продукції [81, С. 239].

Проте для більшості країн, що розвиваються, і перехідних країн, які стикаються з продовольчою проблемою, така концепція глобалізації може мати негативні наслідки.

Несприятливі природні умови, брак фінансування та інвестицій, роблять ці країни неконкурентоспроможними. Неналежний захист власного сільгоспвиробника та його підтримки через існуючі державні програми, на думку фахівців, прирікає такі країни, в основному аграрні, або на голод, або на роль імпортерів продовольства [82].

Такий стан світогосподарських зв'язків фахівці з продовольчої безпеки відзначають як кризовий через значний диспаритет у соціально-економічному розвитку країн світу та диспропорції їхніх взаємозв'язків, що стає однією з причин загострення глобальної продовольчої проблеми. На рис.1 наведено діаграму глобалізаційної взаємодії в умовах посилення глобальної продовольчої проблеми.

Поняття продовольчої безпеки було засновано на визначенні, затвердженому під час Всесвітнього продовольчого саміту (World Food Summit) у Римі в 1996 році [86].

При цьому продовольча безпека визначається як становище, в якому люди постійно мають фізичний, соціальний та економічний доступ до їжі у необхідній кількості та поживній якості, яка задовольняє їхні потреби у харчуванні для здорового і активного життя [85].

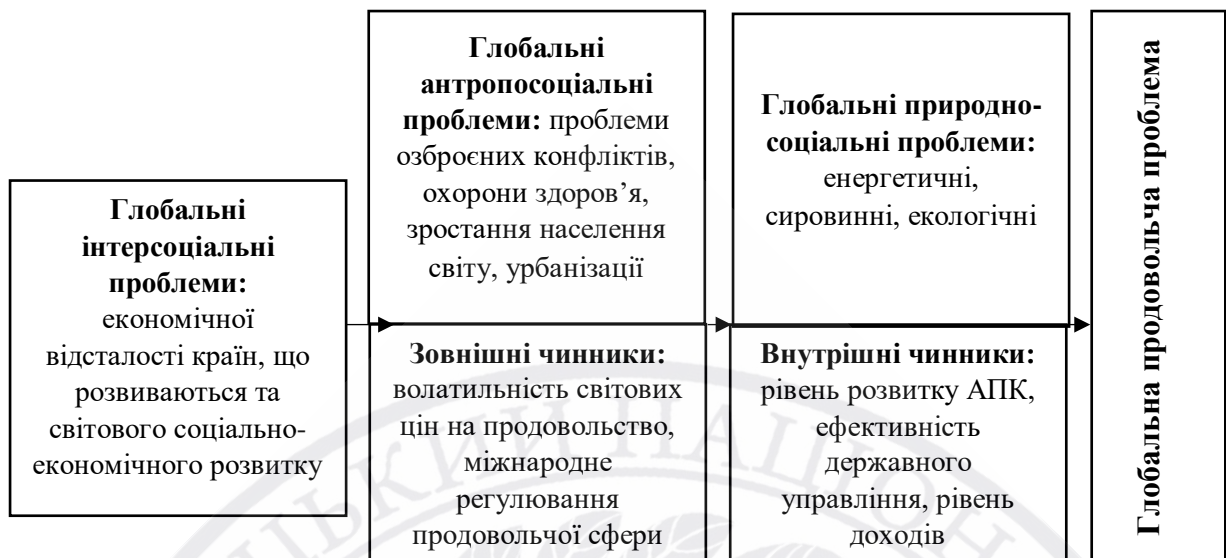

Рисунок 3.1 - Діаграма глобалізаційної взаємодії в умовах посилення продовольчої проблеми

Джерело: сформовано автором

Оцінювання та моніторинг рівня продовольчої безпеки країн здійснюється за Глобальним індексом продовольчої безпеки (Global Food Security Index - GFSI), який розраховується з 2012 року і публікується виданням The Economist Intelligence Unit [90]. Глобальний індекс продовольчої безпеки являє собою динамічну кількісну і якісну модель порівняльного аналізу, побудовану на основі 28 унікальних показників, яка вимірює рівень продовольчої безпеки як в країнах, що розвиваються, так і в розвинених країнах. Загалом індекс продовольчої безпеки розраховується для 113 країн.

Даний індекс всебічно досліджує продовольчу безпеку за трьома базовими параметрами, серед них: цінова доступність (Affordability), фізична доступність/наявність продуктів харчування (Availability), якість та безпечність (Quality and Safety).

Починаючи з 2017 року Глобальний індекс продовольчої безпеки включає поправочний коефіцієнт «Ресурси і сталий розвиток» (Natural

Resources and Resilience), який враховує необхідність збереження ресурсів, адаптації до змін клімату та ощадливого землеробства.

До субіндексу «Цінова доступність » включається: частка споживання продовольства в доходах домашніх господарств; відсоток населення, нижче порога бідності; ВВП на душу населення; тарифи на імпорт сільськогосподарської продукції; наявність соціальних програм продовольчої підтримки населення; доступність до фінансових ресурсів для фермерських господарств. До субіндексу «Фізична доступність» відносяться: забезпеченість поставками продовольства; середньорічні поставки продовольства; залежність від продовольчої допомоги; державні дослідження й розробки; сільськогосподарська інфраструктура; наявність належних продовольчих складів; дорожня інфраструктура; портова інфраструктура; волатильність сільськогосподарського виробництва; політична стабільність; корупція; урбанізація; продовольчі втрати. Субіндекс «Якість та безпечність» включає [93]:

асортиментний ряд харчової продукції; продовольчі стандарти; національні харчові принципи/регламенти;

національну продовольчу стратегію; моніторинг та спостереження за продовольством; вміст поживних речовин, у т. ч. вітаміну А, заліза тваринного та рослинного походження, протеїнів; харчову безпеку;

частку населення, яка має доступ до питної води; наявність продуктового сектора. Субіндекс «Природні ресурси і стійкість» характеризує: зовнішній вплив природних ресурсів, у т. ч. зміну температурного режиму; зобов'язання з управління впливом навколишнього середовища та ін.

Використовуючи такі показники як зміна температури, виснаження водних ресурсів, що входять в категорію «Ресурси і сталий розвиток», можна вимірювати вплив на екологію в світових масштабах.

До інших вихідним параметрів розрахунку Глобального індексу продовольчої безпеки відносяться: недоїдання, відсоток дітей з відсталим

розвитком, відсоток дітей з недостатньою вагою, дефіцит продовольства, індекс розвитку людського потенціалу, глобальний індекс гендерної рівності, індекс демократії EIU, рівень ожиріння та ін.

До ТОП-10 рейтингу країн за Глобальним індексом продовольчої безпеки в 2018 році увійшли: Сінгапур (1 місце; 85,9 бали), Ірландія (2 місце; 85,5 балів), Великобританія (3 місце; 85 балів), США (4 місце; 85 балів), Нідерланди (5 місце; 84,7 балів), Австралія (6 місце; 83,7 балів), Швейцарія (7 місце; 83,5 балів), Фінляндія (8 місце; 83,3 бали), Канада (9 місце; 83,2 бали), Франція (10 місце; 82,9 балів). До речі, Сінгапур вперше посів лідируючу позицію в рейтингу GFSI 2018 року, частково завдячуючи зростанню ВВП на душу населення майже на 30 %, починаючи з 2012 року. Разом з тим, Сінгапур має найнижчі тарифи на імпорт сільськогосподарської продукції порівняно з іншими країнами, що входять до рейтингу. Росія та Білорусь у рейтингу країн за продовольчою безпекою посіли в 2019 році відповідно 42 та 44 місця. Інші сусіди України – Польща, Угорщина, Румунія, Словаччина займають 26, 30, 38 та 35 позиції рейтингу [92].

Як відзначають міжнародні експерти, в країнах з низьким і середнім рівнем доходу спостерігається значний приріст в показниках за останній рік, що свідчить про перехід до більш ефективних заходів щодо забезпечення продовольчої безпеки. Покращення сільськогосподарської інфраструктури та збільшення потенціалу для забезпечення продовольством, стрімко зростаючої чисельності населення в світових масштабах, розцінюються як позитивні індикатори. Разом з тим, до нових реалій на глобальному рівні експерти відносять: більш швидкі інноваційні цикли задля задоволення мінливих потреб та уподобань споживачів в розвинених країнах і країнах, що розвиваються; конкуренцію крупних мереж поставок щодо забезпечення балансу між безперервністю поставок, чутливістю до рівня цін та швидкістю виконання замовлень; консолідацію галузі та ін. [91].

В категорії «Наявність продуктів харчування» Україна за даними 2018 року отримала 53,8 балів (73 місце), що на 2,5 бали нижче за середньосвітове

значення; за природними ресурсами і сталим розвитком 57,5 балів (76 місце), що на 0,7 п п нижче за середньосвітове значення.

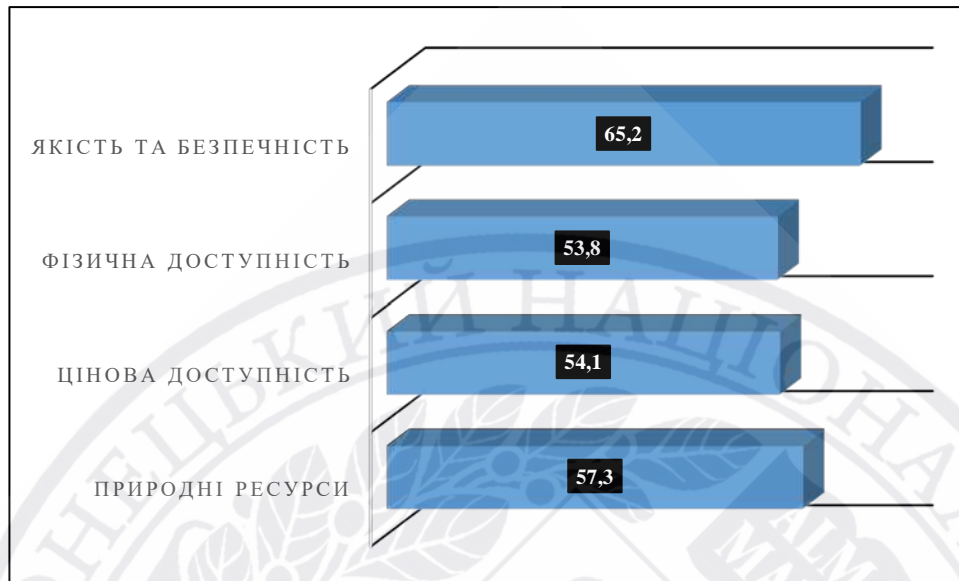

Рисунок 3.2 - Значення субіндексів продовольчої безпеки України

Джерело: [93]

При більш поглибленому аналізі складових субіндексів продовольчої безпеки країни (рис. 3.2), можна сформулювати наступні висновки. Україна отримала достатньо високі бали за тарифами на імпорт сільськогосподарської продукції - 85,1 балів (18 місце), за урбанізацією - 85,1 балів (28 місце).

Середні значення країна отримала за наявністю соціальних програм продовольчої підтримки населення – 75 балів (45 місце); за забезпеченістю поставками продовольства – 64,5 балів (48 місце); за асортиментним рядом харчової продукції – 67,2 балів (39 місце); за вмістом поживних речовин – 52 бали (46 місце); за вмістом протеїнів – 53,8 балів (43 місце).

Помірні значення Україна отримала за ВВП на душу населення - 6,2 балів (67 місце); за доступом до фінансових ресурсів для фермерських господарств – 50 балів (60 місце); за сільськогосподарською інфраструктурою – 41,7 балів (78 місце); за волатильністю сільськогосподарського виробництва – 84,6 балів (78 місце), за продовольчими стандартами – 65,4 балів (67 місце).

У той же час Україна демонструє низькі бали за рівнем політичної стабільності – 11,8 балів (107 місце) та високим рівнем корупції (90 місце).

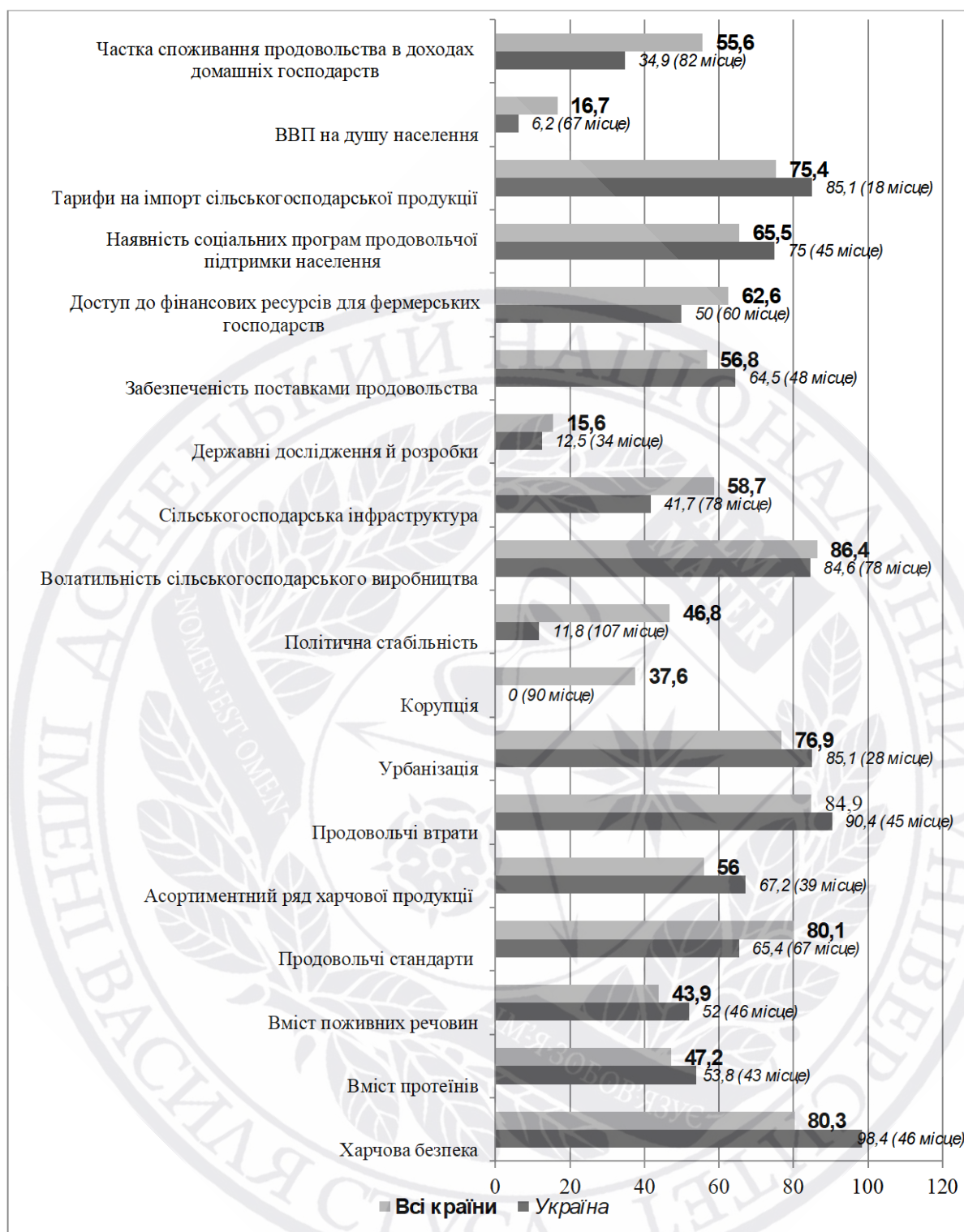

Рисунок 3.3 - Розгорнутий аналіз значень складових субіндексів продовольчої безпеки України порівняно з середніми світовими значеннями за 2019 рік

Джерело: [93]

Аграрний сектор і харчова промисловість України безперечно спроможні задовольнити потреби як внутрішнього ринку, так і забезпечити провідні позиції на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, здійснивши вагомий внесок у вирішення глобальної продовольчої проблеми. Разом з тим, входження України до світового економічного простору, посилення процесів глобалізації, лібералізації торгівлі потребують адаптації до нових та постійно змінних умов з подальшим удосконаленням продовольчих стандартів, розвитком сільськогосподарської інфраструктури, забезпеченням доступності до фінансових ресурсів для фермерських господарств тощо.

3.2 Рекомендації щодо удосконалення державного регулювання продовольчої безпеки України

Продовольча безпека є одним із елементів економічної політики держави, що спрямована на забезпечення стабільного виробництва продуктів харчування, доступності їх отримання та використання населенням відповідно до фізіологічних норм споживання за рахунок власного виробництва та надходження від імпорту.

Забезпечення населення продовольством за будь-яких умов та обставин завжди вважалося одним із головних соціально-економічних завдань держави, а те, наскільки ефективно держава виконувала це завдання, служило критерієм оцінювання ефективності влади. В історії людства чимало прикладів того, як невиконання державою цієї функції або, інакше кажучи, незабезпечення продовольчої безпеки призводило до дестабілізації суспільства і, як наслідок, втрат у національній безпеці. Таким чином, продовольча безпека – важливий елемент національної безпеки країни.

Вперше термін «продовольча безпека» ввели у практику на Всесвітній конференції з проблем продовольства 1974 р. в Римі. Конференцію

організувала «Food and Agriculture Organization» після різкого зростання світових цін на зерно [88].

Більш ніж через 20 років, у 1996 р. відбулася всесвітня зустріч на вищому рівні з проблем продовольства. За її підсумками було прийнято Римську декларацію зі всесвітньої продовольчої безпеки. Відповідно до цієї декларації, продовольча безпека – це стан економіки, під час якого населенню країни в цілому і кожному громадянину зокрема гарантується доступ до продуктів харчування, питної води та інших харчових продуктів такої якості, асортименту та обсягу, які необхідні та достатні для фізичного й соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я та розширеного відтворення населення країни [89].

В Законі України «Про основи національної безпеки» це поняття розвинуто і трактується так: «Продовольча безпека - захищеність життєвоважливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої держава гарантує фізичну і економічну доступність та якість життєвоважливих продуктів харчування населенню згідно з науково обґрунтованими наборами продуктів харчування, підтримує стабільність продовольчого забезпечення населення та забезпечує продовольчу незалежність» [90].

Узагальнюючи думки вітчизняних науковці можна сказати, що продовольча безпека – це також здатність країни самостійно забезпечувати себе необхідним обсягом та асортиментом продуктів харчування. Відповідно до цього підходу, досягнення продовольчої безпеки передбачає реалізацію таких основних напрямів вирішення проблеми:

- 1) підтримання постачання продовольства на рівні, достатньому для здорового харчування;
- 2) забезпечення належного рівня платоспроможного попиту населення;
- 3) усунення залежності від імпорту та захист інтересів вітчизняних товаровиробників.

Органи державної виконавчої влади несуть відповідальність за формування і реалізацію державної політики продовольчої безпеки, забезпечення ефективної координації діяльності органів виконавчої влади щодо питань, пов'язаних з формуванням продовольчої безпеки [11].

На основі аналізу головних підходів до розуміння продовольчої безпеки у національній та зарубіжній науці, а також власних теоретичних узагальнень розроблено схему (рис. 3.4), що ілюструє місце продовольчої безпеки у структурі економічної безпеки, а також її структурно-функціональні особливості.

Необхідність включення механізму державного регулювання в систему продовольчого забезпечення обумовлена значимістю продовольчого забезпечення для соціально-економічного розвитку регіону. Основним завданням системи державного управління є підтримка стабільної економічної ситуації в сільському господарстві, стабілізація ринкової кон'юнктури і коливань прибутковості в галузі.

Рисунок 3.4 - Продовольча безпека в структурі економічної безпеки держави

Джерело: складено автором на основі [92]

Крім того, в контексті економічної сутності категорії «продовольча безпека», має три сутнісні аспекти даного поняття (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 - Сутнісний аспект поняття «продовольча безпека» в контексті економічної сутності

№	Складова	Коротка характеристика
1	Політичний	характеризує здатність держави підтримувати свій стабільний позитивний міжнародний імідж як конкурентної на продовольчих зовнішніх ринках країни, забезпечувати своїм громадянам споживання повноцінних продуктів харчування відповідно до прийнятих міжнародних стандартів та норм.
2	Економічний	характеризує здатність держави до мобілізації внутрішніх ресурсів і агроекономічного потенціалу країни для організації виробництва сільськогосподарської продукції та забезпечення населення продовольством переважно за рахунок власного виробництва і тим самим гарантувати економічну самостійність.
3	Соціальний	визначає зайнятість населення в продовольчому секторі економіки з відповідною продуктивністю праці, її оплатою, з передбаченням повного забезпечення інфраструктурними факторами функціонування сільських районів.

Джерело: складено автором на основі [93]

Економічні фактори включають здатність національної економіки створити необхідні умови для забезпечення продовольчої безпеки населення держави. Ресурсні фактори створюють основу для розвитку агропромислового комплексу держави і зумовлюють його самодостатність.

Центральним елементом продовольчої безпеки є забезпеченість продуктами харчування. Доступність продуктів харчування виявляється у трьох формах [94]. Фізична доступність передбачає просту наявність на споживчому ринку життєвонеобхідних продуктів, економічна доступність включає фінансову можливість їх отримати, а соціальна – мінімальну диференціацію у споживанні головних груп продуктів серед різних верств населення. Із доступністю продуктів харчування пов'язана самодостатність держави у забезпеченні відповідними товарами її населення. Оптимальним є стовідсоткове забезпечення споживчого ринку головними продуктами харчування власного виробництва, однак така ситуація спостерігається лише

у деяких економічно розвинених державах. Здебільшого необхідним є раціональне поєднання власного виробництва й імпорту окремих видів сільськогосподарської продукції поряд із створенням достатніх державних резервів стратегічно важливих видів харчових продуктів.

Продовольча безпека в першу чергу безпосередньо пов'язана з соціальною безпекою і явищами в суспільстві, які характеризуються такими категоріями, як соціальна напруженість, «... це стан, за я кого на безпеку суспільства справляє вплив сукупність загроз, а відповідні заходи з боку органів державного управління не вживаються через відсутність необхідних ресурсів або внаслідок грубих прорахунків при розробці та втіленні в життя політики національної безпеки, або небажання своєчасно врахувати наявний потенціал громадського суспільства» [95].

Якість наявних продуктів харчування характеризують дві наступні складові продовольчої безпеки – повноцінність і безпечність для здоров'я. Повноцінність харчування має комплексний характер і передбачає збалансованість раціону людини за показниками енергетичної цінності, поживності та забезпечення організму необхідними вітамінами та мікро– і макроелементами у межах встановлених раціональних норм. Відповідно, навіть при достатньому обсязі харчування із допустимою енергетичною цінністю великі групи населення можуть не дотримувати з їжею низку життєвонеобхідних речовин, що, у свою чергу, призводить до формування явища так званого «прихованого голоду», яка характерна, зокрема, і для України.

Слід зазначити, що в період 1991-1995 рр. під «продовольчою безпекою» українське керівництво розуміло лише самозабезпеченість країни необхідними сільгосппродуктами. У результаті, основна увага була сконцентрована винятково на збільшенні обсягів виробництва сільгосппродукції. Однак, уже до початку 2000-х рр. стала очевидною необхідність проведення комплексного планування, спрямованого на розвиток сільського господарства, його інфраструктури, села й пов'язаних з

продовольчим сектором галузей промисловості. Колишні методи забезпечення продовольчої безпеки явно себе не виправдали [94].

Сьогодні об'єктивно необхідними є три основних напрямки державної політики України в зазначеній сфері:

1. Досягнення повної продовольчої самозабезпеченості у виробництві так званих «стратегічних сільгосптоварів» (пшениця, ячмінь, рис, олійні, м'ясо, молочні продукти) з наступним перетворенням України у великого регіонального експортера даної продукції.

2. Формування сильного промислового комплексу, стійкого до зовнішніх і внутрішніх загроз, заснованого на збалансованому розвитку всіх регіонів країни.

3. Формування зовнішньоторговельних умов забезпечення продовольчої безпеки.

Отже, продовольча безпека займає центральне місце у системі економічної безпеки держави і є важливою складовою її суверенітету.

Проте, для об'єктивної оцінки стану та необхідності підтримки продовольчої безпеки країни на оптимальному рівні слід використовувати систему спеціальних показників, які дозволяють одночасно і комплексно досліджувати її в динаміці та в порівнянні. Такі показники застосовуються в світовій практиці і практиці окремих держав.

Показники, використовувані для оцінки продовольчої безпеки в масштабах однієї держави, досить різноманітні. Серед них у якості найбільш часто використовуваних можна назвати обсяги виробництва сільгосппродукції, витрати домогосподарств на продовольство і їх частку в загальних видатках, споживання калорій, структура харчування і її відповідність медичним нормам, коефіцієнти залежності від імпорту продовольства та ін.

Застосовувані показники можна умовно розділити на ті, що відображають поточний стан продовольчої безпеки, й використовувані для подальшого прогнозу [88].

Продовольча проблема є однією з найгостріших проблем сучасності, яка стоїть перед людством, хоча її сутність і структура різко відрізняється для найбагатших і найбідніших країн. Однак кожна країна, незалежно від свого рівня розвитку, прагне гарантувати достатній раціональний рівень харчування для всіх верств населення як за нормальних умов так і за умов надзвичайних обставин, як, наприклад, війна, стихійне лихо, криза і т. д.

Провідні країни світу розглядають продовольчу безпеку як важливу умову внутрішньої політичної та соціально-економічної стабільності країни та її зовнішньої незалежності.

Продовольча безпека, повинна включати два рівні виміру - мінімальний і рівень, що відповідає соціальним стандартам. Продовольчу безпеку на макро-, мезо- і мікрорівні характеризують наступні показники:

- обсяг споживання хлібопродуктів, м'яса й м'ясопродуктів, молока й молокопродуктів, яєць, риби й рибопродуктів, рослинного масла, цукру, картоплі, овочів і баштанних, фруктів і ягід у рік на людину;
- обсяг споживання у відсотках по відношенню до норм прожиткового мінімуму й соціальних стандартів;
- диференціація споживання продовольства по соціальних групах на душу населення;
- запаси зерна й інших базових видів продовольства в днях і у відсотках до річного споживання;
- частка імпорту продовольства в його сукупному споживанні по різних продуктових комплексах;
- обсяг поставок з інших регіонів стосовно власного виробництва;
- обсяг виробництва кінцевого продукту в розрахунку на душу населення і його динаміка [89].

До загальних критеріїв забезпеченості продовольчої безпеки країни належать відповідність рівня і структури кінцевого споживання продуктів харчування раціональним фізіологічним нормам споживання; наявність виробничого потенціалу сфер продовольчого комплексу, достатнього для

виробництва основних продуктів харчування в обсязі й асортименті, який дає змогу виконати зазначену вимогу; відповідність обсягів і структури експорту-імпорту продовольства безпечному для даного регіону рівню, що визначається можливостями економічно доцільного виробництва основних продуктів харчування; відповідність якості та безпеки продовольства вимогам санітарно-гігієнічних, екологічних і епідеміологічних стандартів споживання.

Підвищення ефективності державного регулювання національної продовольчої безпеки має здійснюватися шляхом перерозподілу на користь місцевих органів влади повноважень і коштів, необхідних для реалізації проектів комплексного екологобезпечного соціально орієнтованого розвитку сільських територій у контексті підвищення рівня продовольчої безпеки України.

Забезпечення продовольчої безпеки населення є одним з основних елементів державної політики в сучасних умовах на будь-якому територіальному рівні, а встановлення і забезпечення високих соціальних стандартів життя мають бути найвищим пріоритетом державної політики.

Важливу роль у виборі пріоритетів і контролю за реалізацією програм, спеціальних законів про продовольчу безпеку щодо продовольчого насичення населення держави і окремо взятих територій відіграє методика оцінки продовольчої безпеки.

Слід зауважити, що, незважаючи на зростання уваги до проблем продовольчого забезпечення, у вітчизняній літературі досі не вироблено єдиного методичного підходу до кількісної і якісної оцінки продовольчої безпеки країни [90].

Основними завданнями держави щодо забезпечення необхідного рівня продовольчої безпеки України доцільно враховувати:

- 1) досягнення стійкого зростання сільськогосподарського виробництва завдяки поліпшенню використання ресурсного потенціалу та підвищенню ефективності виробництва;

- 2) стабілізація ринкової кон'юнктури і цінових коливань на сільськогосподарську продукцію та продукти харчування;
- 3) наближення рівня споживання населенням продуктів харчування до науково обґрунтованих норм;
- 4) забезпечення доступності продовольства відповідно до купівельної спроможності населення та забезпечення необхідної якості продуктів харчування;
- 5) забезпечення продовольчої безпеки шляхом збільшення експорту продовольчої продукції (за умови відповідного забезпечення потреб внутрішнього ринку) і зниження (заміщення) імпорту продовольства, що виробляється (може вироблятися в достатній кількості) в Україні [94].

Одним із напрямів удосконалення механізму державного регулювання національної продовольчої безпеки є широке використання індикативного регулювання, яке припускає відхід від жорсткого директивного управління і перехід на рекомендаційне, дорадче, консультативне регулювання цієї сфери економіки на основі набору індикаторів, які мають перебувати в певних межах.

З метою забезпечення достатнього рівня продовольчої безпеки України потрібна державна підтримка формування та розвитку інфраструктури агропродовольчого ринку, основу якої становлять товарні біржі, сільські заготівельні пункти, оптові й роздрібні ринки, аукціони худоби, інформаційно-маркетингова мережа, державна система моніторингу.

Необхідно кардинально змінити зміст системи державного управління національною продовольчою безпекою: перейти під час її розробки від заходів забезпечення продовольчої безпеки, заснованих суто на протидії системі наявних загроз (тобто фактично розрахованої на заходи реанімаційного характеру), до створення системи забезпечення продовольчої безпеки, що ґрунтується на розробці заходів, які активно впливають на комплекс викликів і запобігають їх переростанню в систему неконтрольованих загроз.

Отже, політика продовольчого забезпечення – це обґрунтоване поєднання заходів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників та активної соціальної політики. Державна підтримка має стимулювати всі типи сільськогосподарських підприємств нарощувати виробництво продукції, підвищувати її якість, забезпечувати виконання державних програм, оновлювати технічні засоби з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу [91].

Механізм державного регулювання продовольчої безпеки України повинно сприяти: гармонізації чинного законодавства відповідно до вимог і положень СОТ та законодавства ЄС; інтеграції України у світовий продовольчий ринок та розширення участі в роботі міжнародних організацій, у тому числі сільськогосподарських; підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках шляхом сприяння залученню інвестицій в продовольчий сектор та впровадженню на цій основі сучасних технологій і менеджменту, розвитку кооперації, горизонтальної та вертикальної інтеграції; збільшенню обсягів виробництва і постачання на зовнішній ринок агропродовольчої продукції з високим рівнем доданої вартості; залученню коштів міжнародних фінансових організацій для розвитку даного сектора (в контексті подолання світової продовольчої кризи) та екологобезпечного розвитку сільських територій.

Продовольча безпека держави гарантується сукупністю економічних і соціальних умов, які забезпечують розвиток не тільки сільського господарства і продовольчого комплексу, але і стабільність усієї економіки.

Таким чином, продовольча безпека є одним з основних чинників стабілізації соціально-економічних відносин у країні. Без сумніву, проблема оцінювання й оптимізації стану продовольчої безпеки є одним із ключових завдань державної політики.

Висновки до розділу 3

Представлено розгорнутий аналіз значень складових субіндексів продовольчої безпеки України порівняно з середніми світовими значеннями за 2019 рік та визначено, що аграрний сектор і харчова промисловість України безперечно спроможні задовольнити потреби як внутрішнього ринку, так і забезпечити провідні позиції на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, здійснивши вагомий внесок у вирішення глобальної продовольчої проблеми. Разом з тим, входження України до світового економічного простору, посилення процесів глобалізації, лібералізації торгівлі потребують адаптації до нових та постійно змінних умов з подальшим удосконаленням продовольчих стандартів, розвитком сільськогосподарської інфраструктури, забезпеченням доступності до фінансових ресурсів для фермерських господарств тощо.

Визначено, що досягнення продовольчої безпеки передбачає реалізацію таких основних напрямів вирішення проблеми:

- 1) підтримання постачання продовольства на рівні, достатньому для здорового харчування;
- 2) забезпечення належного рівня платоспроможного попиту населення;
- 3) усунення залежності від імпорту та захист інтересів вітчизняних товаровиробників.

Основними завданнями держави щодо забезпечення необхідного рівня продовольчої безпеки України доцільно враховувати:

- 1) досягнення стійкого зростання сільськогосподарського виробництва завдяки поліпшенню використання ресурсного потенціалу та підвищенню ефективності виробництва;
- 2) стабілізація ринкової кон'юнктури і цінових коливань на сільськогосподарську продукцію та продукти харчування;
- 3) наближення рівня споживання населенням продуктів харчування до науково обґрунтованих норм;

4) забезпечення доступності продовольства відповідно до купівельної спроможності населення та забезпечення необхідної якості продуктів харчування;

5) забезпечення продовольчої безпеки шляхом збільшення експорту продовольчої продукції (за умови відповідного забезпечення потреб внутрішнього ринку) і зниження (заміщення) імпорту продовольства, що виробляється (може вироблятися в достатній кількості) в Україні.

ВИСНОВКИ

Досліджено наукові підходи до поняття продовольчої безпеки та визначено, що воно розглядається як забезпечення відповідними ресурсами, потенціалом і гарантіями, здатність держави задовольняти потреби населення в харчуванні переважно за рахунок внутрішнього виробництва на рівні, не нижчому ніж медичні норми.

Визначено принципи формування продовольчої безпеки:

- комплексність, що передбачає сукупний вплив на систему одночасно як усіх елементів, що до неї входять, так і кожного з них окремо;
- етапність у виборі стабілізаційних чинників, пов'язана з неоднозначністю дії елементів у різні періоди розвитку економічної системи;
- пропорційність на кожному етапі становлення і розвитку системи та рівні взаємодії елементів;
- циклічність розвитку, обумовлена впливом процесів глобального характеру (загальних закономірностей функціонування світової продовольчої системи);
- стійкість системи, що передбачає обов'язкове дотримання вищезазначених принципів комплексності, етапності, пропорційності та циклічності за наявності змін зовнішнього середовища.

Проаналізовано індикатори продовольчої безпеки України, а саме:

- 1) рівень споживання населенням харчових продуктів;
- 2) економічна доступність харчових продуктів;
- 3) фізична доступність харчових продуктів;
- 4) стійкість продовольчого ринку;
- 5) ступінь незалежності продовольчого ринку;
- 6) безпечність і якість харчових продуктів;
- 7) рівень розвитку аграрного сектору;
- 8) природно-ресурсний потенціал і ефективність його використання.

Досліджено фактори, які впливають на глобальну продовольчу проблему:

- природні умови й розміщення населення (загальна площа та структура сільськогосподарських угідь, сільськогосподарський потенціал, клімат, співвідношення між кількістю населення і масою продовольства тощо);
- політична ситуація в світі (позиції політичних сил, наявність міждержавних співтовариств, об'єднань, використання поставок продовольства у політичних цілях);
- світова економіка і торгівля в їхній єдності (продовольство як складова торговельних потоків, роль балансових розрахунків, кліринг);
- світовий транспорт і зв'язок, котрі забезпечують широкий вихід продуктів харчування на зовнішній ринок.

З використанням поліноміальної, логарифмічної та ступневої функцій проаналізовано динаміку експорту та виручки від експорту таких сільськогосподарських культур: зерна пшениці, зерна кукурудзи, соєвих бобів та насіння ріпаку й визначено, що за період 2000-2018 рр. експорт аграрно-продовольчої продукції збільшився в 13,5 рази і в структурі загальних валютних надходжень країни становить понад 39,3%. Проте його товарна структура має сировинне спрямування.

Розвиток зовнішньої торгівлі аграрно-продовольчою продукцією потребує раціоналізації її товарної структури та активної державної підтримки, що має базуватися на наступних принципах:

- прискорення впровадження міжнародних та європейських стандартів безпеки та якості продуктів харчування і мотиваційних чинників щодо їх зростання та збільшення обсягів експорту;
- впровадження системи моніторингу експортно-імпортних операцій з країнами світу з метою виявлення і відповідного реагування на кон'юнктурні зміни на зовнішніх аграрно-продуктових ринках;
- забезпечення підтримки інвестицій у будівництво промислових потужностей з новітніми технологіями глибокої переробки, доробки,

довготривалого зберігання аграрно-продовольчої продукції та проміжної продукції промислової переробки;

- сприяння зацікавленості посольств та дипломатичних місій України в просуванні вітчизняної аграрно-продовольчої продукції на світові ринки та розширення їх географії.

Розраховано індикатор достатності споживання продуктів харчування та визначено, що, як і в попередні роки, фактичне споживання за продовольчою групою "картопля" перевищує раціональну норму на 13%, що є свідченням незбалансованості харчування населення, яке намагається забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок більш економічно доступних продуктів.

Розраховано імпортозалежність за групами продовольства. Основну частину імпорту плодово-ягідної продукції складають екзотичні види фруктів (цитрусові, банани, фініки, ананаси тощо), питома вага яких у загальному обсязі імпорту плодово-ягідної продукції у 2019 році становила майже 70 %.

Підсумовуючи економічний аналіз стану продовольчого забезпечення населення України виділено 4 основних причин, що запобігають якісному управлінню адресною продбезпекою в Україні. По-перше, незбалансоване споживання продуктів харчування населенням та високо ризикований стан забезпечення продовольством в Східних регіонах України, які потерпають від зовнішньої агресії. По-друге, викликає занепокоєння гальмування в запровадженні європейських норм та науково обґрунтованих підходів до визначення продовольчих потреб для різних еко-географічних регіонів та груп населення, а також відсутність на державному рівні співпраці зі Світовим продовольчим фондом. По-третє, висока частка витрат домогосподарств на продукти харчування у структурі загальних витрат свідчить про низький рівень середніх доходів населення України. По-четверте, ситуація з продовольчим забезпеченням загострюється через неконтрольоване зростання цін на сільгосппродукцію на внутрішньому ринку та відсутністю належного державного нагляду за безпечністю продуктів харчування на ринку. Частка

витрат на харчування у структурі споживчих витрат склала у 2019 році 55,3 % проти 58,9% у 2018 році.

Представлено розгорнутий аналіз значень складових субіндексів продовольчої безпеки України порівняно з середніми світовими значеннями за 2019 рік та визначено, що аграрний сектор і харчова промисловість України безперечно спроможні задовольнити потреби як внутрішнього ринку, так і забезпечити провідні позиції на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, здійснивши вагомий внесок у вирішення глобальної продовольчої проблеми. Разом з тим, входження України до світового економічного простору, посилення процесів глобалізації, лібералізації торгівлі потребують адаптації до нових та постійно змінних умов з подальшим удосконаленням продовольчих стандартів, розвитком сільськогосподарської інфраструктури, забезпеченням доступності до фінансових ресурсів для фермерських господарств тощо.

Визначено, що досягнення продовольчої безпеки передбачає реалізацію таких основних напрямів вирішення проблеми:

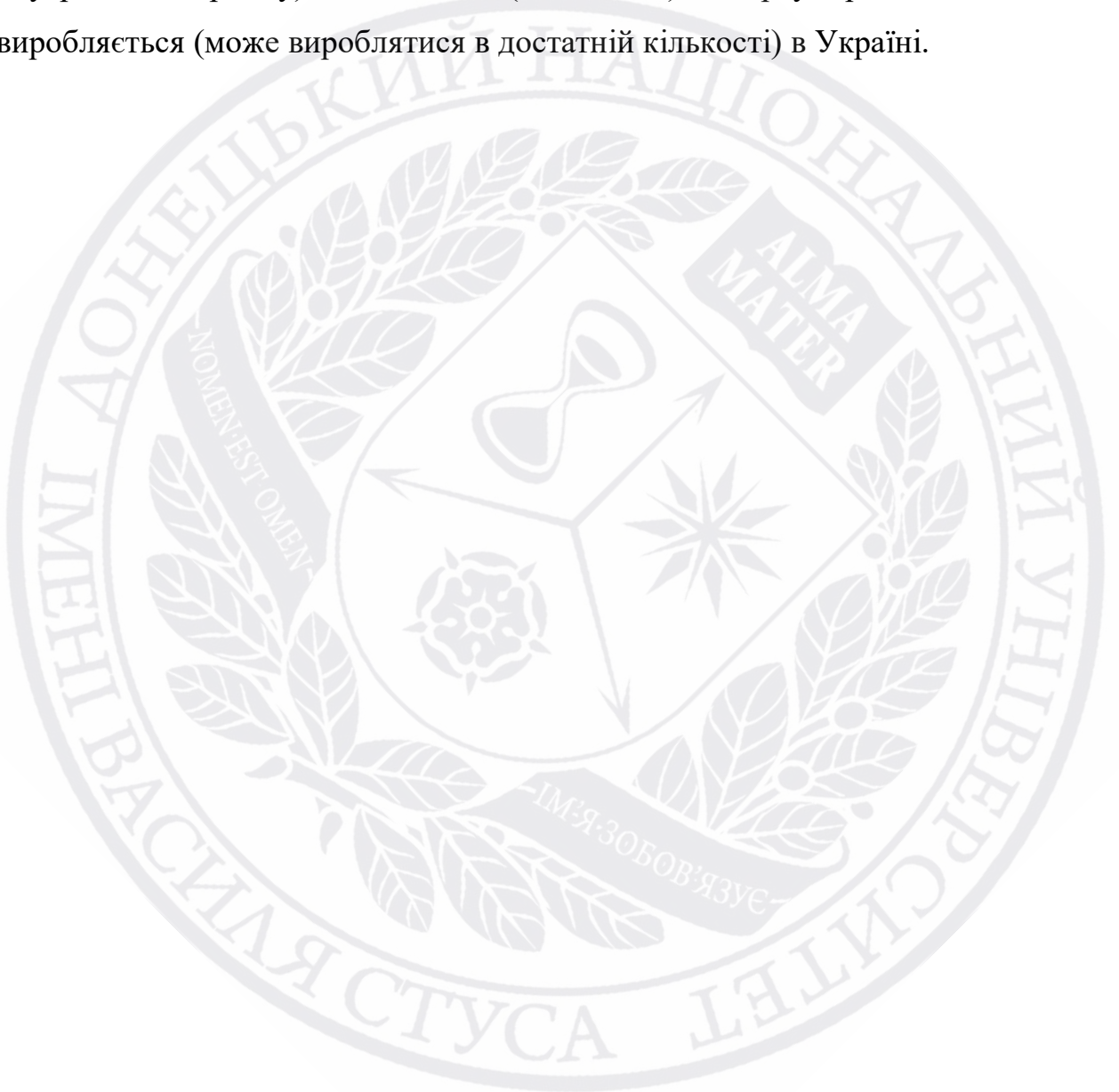
- 1) підтримання постачання продовольства на рівні, достатньому для здорового харчування;
- 2) забезпечення належного рівня платоспроможного попиту населення;
- 3) усунення залежності від імпорту та захист інтересів вітчизняних товаровиробників.

Основними завданнями держави щодо забезпечення необхідного рівня продовольчої безпеки України доцільно враховувати:

- 1) досягнення стійкого зростання сільськогосподарського виробництва завдяки поліпшенню використання ресурсного потенціалу та підвищенню ефективності виробництва;
- 2) стабілізація ринкової кон'юнктури і цінових коливань на сільськогосподарську продукцію та продукти харчування;
- 3) наближення рівня споживання населенням продуктів харчування до науково обґрунтованих норм;

4) забезпечення доступності продовольства відповідно до купівельної спроможності населення та забезпечення необхідної якості продуктів харчування;

5) забезпечення продовольчої безпеки шляхом збільшення експорту продовольчої продукції (за умови відповідного забезпечення потреб внутрішнього ринку) і зниження (заміщення) імпорту продовольства, що виробляється (може вироблятися в достатній кількості) в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство. Київ: ННЦ ІАЕ, 2008. 632 с.
2. Пасхавер Б. Сучасний стан продовольчої безпеки. *Економіка України*. 2006. № 4. С. 43 – 50.
3. Лузан Ю. Збалансованість попиту та пропозиції на продовольчому ринку України. *Економіка АПК*. 2011. № 8. С. 27 – 36.
4. Береговий В. Проблеми продовольчої безпеки України. *Економіка АПК*. 2011. № 5. С. 71 – 78.
5. Гойчук О.І. Продовольча безпека в Україні і світі. Київ: Науково-методичний центр аграрної освіти, 2003. 114 с.
6. Колесняк А.А. Продовольствие – в мире, стране, регионе. Москва, 2001. 188 с.
7. Капица С.П. Сколько людей жило, живет и будет жить на Земле. Очерк теории роста человечества. Москва: Международная программа образования, 1999. 153 с.
8. Макконнелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Пер. с англ. 2-е изд. Київ.: Хагар-Демос, 1993. 785 с.
9. Ушачев И.Г. Стратегические направления обеспечения продовольственной безопасности России. *Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий*. 2002. № 5. С. 7 – 11.
10. Афанасьев С.Г. Продовольственная безопасность России: теория, методология, практика: дис. ... д-ра экон. Наук. М., 2005. 274 с.
11. Дикарев В.Н. Методологические основы решения продовольственной проблемы и обеспечения продовольственной безопасности. Воронеж: ФГОУ ВПО ВГАУ, 2005. 256 с.
12. Ильина З.М. Научные основы продовольственной безопасности. Мінськ, 2001. 228 с.

13. Щекович О.С. Продовольча безпека України: зміст, структура, реальність загрози. URL: http://www.rusnauka.com/18_NPM_2008/Economics/34214.doc.htm.
14. Калачова І.В. Інформаційне забезпечення соціального управління: [монографія]. К.: ІВЦ Держкомстату України, 2006. 352 с.
15. Інформаційне забезпечення державного та регіонального соціального управління: монографія. Київ; Донецьк: ІЕП НАН України; Держкомстат України, 2004. 656 с.
16. Парфенцева Н.О. Статистичне вивчення соціально-економічного розвитку України: підручник. Нац. акад. статистики, обліку та аудиту. Київ, 2011. 456 с.
17. Єріна А.М. Статистичне моделювання та прогнозування: підручник. Київ: КНЕУ, 2014. 348 с.
18. Лібанова Е.М. Бідність населення України: причини, масштаби, наслідки: монографія. Київ: КНЕУ, 2008. 328 с.
19. Манцуров Д.І. Статистичне оцінювання рівня життя населення України в умовах глобальної економічної кризи. Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. Київ: КНЕУ, 2010. С. 431–442.
20. Манцуров І.Г. Статистика економічного зростання та конкурентоспроможності країни: монографія. Київ: КНЕУ, 2006. 392 с.
21. Закон України «Про продовольчу безпеку України» від 22.12.2011 р. URL: № 4227-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
22. The Global Food Security Index. URL: <http://foodsecurityindex.eiu.com/>.
23. Офіційний веб сайт Держстату України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
24. Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З. Державне регулювання економіки. Львівський національний університет імені І. Франка, Львів, «Українські технології», 1990. 640 с.

25. Лузан Ю. Я., Ситник В.П., Саблук П.Т. Проект «Комплексна програма підтримки розвитку українського села на період до 2015 року». *Економіка АПК*. № 1. 2007. с.11.
26. Данилко В., Юделл С. Статистична оцінка стану, використання та охорони земельних ресурсів. 2007. № 1. С. 16 – 18.
27. Балацкий Е. Глобальні інституціональні пастки: сутність і специфіка. *Світова економіка й міжнародні відносини*. 2006. №9. С. 36–44.
28. Блудова Т. Глобалізація транспортної системи й поняття «Транзитний потенціал країни». *Економіка України*. 2006. № 10. С. 23–30.
29. Лисецкий А. Соломко М. Структурний розвиток сільського господарства України. *Економіка України*. 2006. № 12. С. 38-45.
30. Статистичний щорічник України за 2018 рік. Державний комітет статистики України. 141 с.
31. Гахович Н. Стан і проблеми екологізації промислового виробництва. *Економіка України*. 2008. № 3. С. 53-65.
32. Власов В. Тенденції й проблеми глобальних процесів у світовій продовольчій сфері. *Економіка України*. 2006. № 3. С. 28-35.
33. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України / за ред. О. М. Прокопенко. Київ: Держстат, 2018. 59 с.
34. Державна фіскальна служба. URL: <http://sfs.gov.ua/ms/f11>.
35. Державна служба статистики України. URL : <http://ukrstat.gov.ua>.
36. Задоя А. О. Зовнішня торгівля України: сучасні масштаби, структура і тенденції. *Академічний огляд*. 2016. № 2. С. 110-117.
37. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2017 році / за ред. А. О. Фризоренка. Київ: Держстат, 2018. 148 с.
38. Карасьова Н. А. Глобалізаційні детермінанти експортоорієнтованого розвитку аграрного сектора України. *Міжнародна економічна політика*. 2014. № 1 (20). С. 129-152.

39. Коденська М. Ю., Сегеда С.А. Закономірності розвитку аграрно-промислового виробництва та ефективність його функціонування. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 30-39.

40. Осташко Т. О. Експорт агропродовольчих товарів у ЄС: перспективи і завдання. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 1. С. 83-94.

41. Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі: Закон України від 10.04.2008. № 250-VI. Відомості Верховної Ради України. 2008. № 23. ст. 213.

42. Сегеда С.А. Аграрно-продовольча продукція в товарній структурі зовнішньої торгівлі України. *Економіка АПК*. 2019. № 2. С. 73-83.

43. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014. № 1678-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 40. Ст. 2021.

44. Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур: Закон України від 10.09.1999. № 1033-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 44. Ст. 389.

45. Пугачов М. І., Духницький Б. В., Пугачов В. М. Перспективні напрями експорту агропродовольчої продукції України: 20 провідних країн-імпортерів пшениці. Київ: ННЦ ІАЕ, 2013. 28 с.

46. Сільське господарство України 2017 рік / за ред. О. М. Прокопенко. Київ: Держстат, 2018. 245 с.

47. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства: монографія за ред. Ю. О. Лупенка, М. І. Пугачова. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 320 с.

48. Шубравська О. В., Прокопенко К. О. Поширення агроінновацій у контексті забезпечення ефективного галузевого зростання. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С.75-76.

49. Бабич М.М. Проблеми забезпечення продовольчої безпеки в Україні. *Агросвіт*. 2017. № 3. С. 32—39.
50. Олійник М.М. Методологічні аспекти прогнозування регіональної потреби продукції. *Економіка АПК*. 1998. № 4. С. 21 — 25.
51. Пасхавер В. Продовольчі аспекти подолання бідності. *Економіка України*. 2004. № 10. С. 71—77.
52. Продовольча безпека в Україні у 2019 році. Огляд основних індикаторів. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/prodovolcha-bezpeka-v-ukrayini-u-2017-roci-oglyad-osnovnyh-indykatoriv>.
53. Щербина С.В. Методологічні аспекти аналізу індикаторів продовольчої безпеки України. *Статистика України*. 2014. № 3. С. 61-68.
54. Богомолов О.Т. Мировая экономика в век глобализации: учебник. Москва: Экономика, 2007. 368 с.
55. Власов В.И. Глобализационное влияние – стратегическая основа развития международной торговли. *Економіка України*. 2009. № 4. С. 63–72.
56. Казакова Н.А. Глобальная продовольственная проблема и пути её решения. *Актуальні проблеми міжнародних економічних відносин*: матеріали VII наук.-практ. конф. молодих вчених. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. С. 199–202.
57. Ковальов В.В. Продовольча безпека в контексті процесів глобалізації. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2009. № 142, Ч. 1. С. 91–95.
58. Пилипенко К.А. Теоретико–методологічні підходи до управління продовольчою безпекою в системі менеджменту аграрних підприємств. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2018. № 2. С. 59–63.
59. Пилипенко К.А. Механізми дотримання продовольчої безпеки в здійсненні діяльності аграрних підприємств. *Економіка та держава*. 2018. № 6. С. 80–87.

60. Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації: колективна монографія / кол. авт.; за ред. А.П. Голікова, О.А. Довгаль. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. 347 с.

61. Фролов И.Т. Сущность и значение глобальных проблем. Москва: Знание, 2002. 48 с.

62. Global Food Security Index. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/>.

63. Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <http://www.fao.org/about/en/>.

64. Recipe for Change: Can We Feed the World? URL: <https://www.atkearney.com/web/global-business-policycouncil/article?/a/recipe-for-change-can-we-feed-the-world>.

65. Національна парадигма сталого розвитку України, Київ: Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", 2012. 72 с.

66. ЄК, (2012). Communication on Innovating for Sustainable Growth: A Bioeconomy for Europe. COM (2012) 60 final. Brussels, Belgium, European Commission.

67. Output of the agricultural industry - basic and producer prices. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tag00102/default/table?lang=en>.

68. Output of forestry and connected secondary activities. URL: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=for_eco_cp&lang=en.

69. Catches in all fishing regions. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tag00076/default/table?lang=en>.

70. Основні показники ведення лісгосподарської діяльності (1990-2017). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

71. Добування водних біоресурсів у 2017 році. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

72. Jobs and Wealth in the European Union Bioeconomy. URL: https://ec.europa.eu/knowledge4policy/bioeconomy/topic/economy_en.

73. Український клуб агробізнесу. Земельні питання. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/umovi_vedennya_agrobiznesu/zemelni_pitan_nya

74. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67059.

75. Опубліковано оновлений проект закону про ринок землі № 2178-10. URL: <https://superagronom.com/news/9272-opublikoano-onovleniy-proekt-zakonu-pro-rinok-zemli--2178-10>.

76. Лимар В.В. Стримуючі фактори раціонального використання земельного потенціалу України. *Актуальні проблеми економіки в умовах фінансової кризи: збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів та молодих учених (м. Київ, 18-19 вересня 2015 р.)*. К.: Аналітичний центр «Нова Економіка», 2015. 24 с.

77. Українська модель аграрного розвитку та її соціо-економічна переорієнтація: наук. доп. НАН України, Ін-т екон. і прогноз. К., 2012. 56 с.

78. Міністерство енергетики та захисту довкілля. Управління відходами. URL: <https://menr.gov.ua/timeline/Vidhodi-ta-nebezpechni-rechovini.html>.

79. Довкілля України за 2018 рік. Статистичний збірник. Київ, 2019. 214 с.

80. Викиди діоксиду вуглецю у атмосферу від стаціонарних джерел забруднення за регіонами у 2018р. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

81. Fragile States Index 2018. Annual Report. URL: <https://fundforpeace.org/2018/04/24/fragile-states-index-2018-annual-report/>

82. Земельний Кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3-4. Ст. 27. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

83. Кодекс України Про надра. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 36. Ст. 340. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80>.

84. Лісовий Кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 17. Ст. 99. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>.
85. Закон України «Про енергозбереження». Відомості Верховної Ради України. 1994. № 30. Ст. 283. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80>.
86. Закон України «Про альтернативні джерела енергії». Відомості Верховної Ради України. 2003. № 24. Ст. 155. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555-15>.
87. Конституція України URL: <http://www.rada.gov.ua>.
88. Закон України «Про основи національної безпеки України» URL: <http://www.rada.gov.ua>.
89. Указ Президента України від 8 червня 2012 року № 389/2012 «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» URL: <http://www.rada.gov.ua>.
90. Проект Закону України «Про продовольчу безпеку України» URL: <http://www.rada.gov.ua>.
91. Крупін В.Є. Аспекти формування продовольчої безпеки України. *Економічні інновації*. 2012. № 47. С. 70-80.
92. Статистична інформація: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
93. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.
94. Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2009. – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2009. 395 s.